

תוכנית פעילות על 3 השנים שקדמו לשנת ההערכה (*)

החל מ 1 בינואר 2019 ועד 31 בדצמבר 2021

שמקדם משרד התרבות בימים (2024) בהתאם ל"תיקון רוחב להקדמת שנת ההערכה" (מבחנים לחלוקת כספי תמיכות של משרד התרבות והספורט במוסדות תרבות לשנת התמיכות *) אלה

1. פרטו את הפרסומים / מאגרי מידע / אמצעים יישומיים וכו' שהוצאו לאור על ידכם בשנים האמורות מעלה.
2. יש לציין פעילות מחקרית שיצאה לאור ע"י המכון בלבד (שם המכון מופיע על הפרסום כמוציא לאור וכבעל הזכויות הבלעדי).
3. לגבי הטור בו אתם מתבקשים לציין את שמות החוקרים שעבדו על המחקרים:
 1. חובה לציין פעילות מחקרית שהתבצעה ע"י חוקרי המכון בלבד. יודגש, כי בשאלון זה יש לרשום גם שמות חוקרי המכון המופיעים על הפרסום שיצא לאור, אף אם אינם עובדים במכון כיום (- נא לציין כוכבית (*) ליד שמם).
 2. חובה לציין שם מלא (משפחה ופרטי) של כל החוקרים ע"פ סדר הא'-ב'.
 3. שמות החוקרים המופיעים בשאלון זה – חייבים להופיע גם בפרסום עצמו. חייבת להיות התאמה מוחלטת בין שמות החוקרים המופיעים בשאלון, לבין שמות החוקרים בפרסומים.
 4. אין להוסיף תארים כלשהם לשמות החוקרים באף אחד מן השאלונים השונים (על מנת למנוע פגיעה בכבודם של החוקרים, בכותרות הטבלאות המתייחסות לשמות החוקרים מופיע התואר 'רבנים', המתייחס לכלל החוקרים הרשומים בטבלה).
4. חובה למלא מספר קטלוגי של הספר כפי שמופיע בספריה הלאומית.
5. חובה למלא תאריך מדויק של הוצאה לאור של הפרסומים המוזכרים: חודש ושנה עבריים ולועזיים. סדר רשימת הפרסומים יהיה מהתאריך המאוחר ביותר של יציאתם לאור – לתאריך המוקדם ביותר של יציאתם לאור.
6. ניתן כמובן להוסיף שורות לטבלאות, בעת הצורך, אך אין לשנות את מבנה הטבלה!
7. יש למלא את הטבלה ונספחיה באופן מדויק, מקצועי ומפורט, ולחתום בסופה, במקום המיועד לכך (סוף עמוד 3)!

פרסומים שיצאו לאור בתקופה שהחל מ 1 בינואר 2019 ועד 31 בדצמבר 2021

מס'	שם הפרסום	סדר הפרסומים יהיה מתאריך ההוצאה לאור המאוחר ביותר – לתאריך ההוצאה לאור המקודם ביותר	מס' עמודים	מס' עמודים	שם המכון שביצע את הפעילות המחקרית ומופיע על הפרסום כמוציא לאור וכבעל הזכויות השמורות	מס' עותקים שהודפסו	ספר	אמ צעי יישו מי	מאגר מידע	תאריך הוצאה לאור (חובה לציין חודש ושנה עבריים ולועזיים)				תמצית תוכן הפרסום ותיאור עבודת המכון ביחס אליו	תמצית תרומתו למחקר התורני ולציבור הלומדים	האם הינו חדש, או שמא מהדורה נוספת?	האם הוזכר משרד התרבות והספורט	שמות החוקרים הרבנים שעבדו על הפרסום: חובה לציין שם משפחה ושם פרטי ע"פ סדר הא' ב' של שם משפחה, באיות זהה לנכתב בשאלון 6 שימו לב: חובה על שמות החוקרים הללו להופיע במלואם על הפרסומים שיצאו לאור	
										חודש עברי	שנה עברית	חודש לועזי	שנה לועזית						
1	לכלל ולפרט - הלכות קצובות א - ג	מספר קטלוגי בספרייה הלאומית: 990043809670205171 מספר מדף בספרייה הלאומית: A 2018 918	251	מרכז מורשת יד הרב ניסים	300	V				כסליו	התש"פ	12	2019	תשובות של הרב יצחק נסים בשנות כהונתו כראשון לציון, כמו בית הכנסת, תפילה וספר התורה.	בירור שיטת הפסיקה של הרב הנימוק עם שאלות דתיות ותברניות במדינה החדשה והשפעת העלייה הקהילות השונות.	פרסום חדש	נחמך לראשונה	1. חממי* 2. לויגר 3. שבח *	1. אברהם 2. שמשון צבי 3. יוסף

2	ספר זכרון לפרופ' מאיר בניהו'- כרך א	מספר קטלוגי בספרייה הלאומית: 990052945550205171 מספר מדף בספרייה הלאומית: 14528.125	742	מחברים, הוצאת כרמל ולבית ההוצאה של יד הרב ניסים	500	V			אלול	התש"פ	9	2019	מחקרים חדשים ומקוריים בתחומי מדעי ההידוות, רשימה בתחומים שונים במדעי ההידוות, כולל תלמוד, הלכה, תולדות עם ישראל, קבלה ומחשבת ישראל.	מחקרים חדשים ומקוריים בתחומי מדעי ההידוות, רשימה בתחומים שונים במדעי ההידוות, כולל תלמוד, הלכה, תולדות עם ישראל, קבלה ומחשבת ישראל.	פרסום חדש	נתמך לראשונה	1.בר אשר* 2.ליבס* 3.עסיס*	1. משה 2. יהודה 3. משה
3	ספר זכרון לפרופ' מאיר בניהו'- כרך ב	מספר קטלוגי בספרייה הלאומית: 990052945550205171 מספר מדף בספרייה הלאומית: 14528.125	500	מחברים, הוצאת כרמל ולבית ההוצאה של יד הרב ניסים	500	V			אלול	התש"פ	9	2019	מחקרים חדשים ומקוריים בתחומי מדעי ההידוות, רשימה בתחומים שונים במדעי ההידוות, כולל תלמוד, הלכה, תולדות עם ישראל, קבלה ומחשבת ישראל.	מחקרים חדשים ומקוריים בתחומי מדעי ההידוות, רשימה בתחומים שונים במדעי ההידוות, כולל תלמוד, הלכה, תולדות עם ישראל, קבלה ומחשבת ישראל.	פרסום חדש	נתמך לראשונה	1.בר אשר* 2.ליבס* 3.עסיס*	1. משה 2. יהודה 3. משה
4	לכלל ולפרט - הלכות קצובות, כרך ד	מספר קטלוגי בספרייה הלאומית: 990043809670205171 מספר מדף בספרייה הלאומית: A 2018 918	239	מרכז מורשת יד הרב ניסים	300	V			אלול	התשפ"א	12	2020	תשובות הלכתיות של הרב יצחק נסיים בנושאים כמו ברכות, שבת, מועדים ותשובה, כולל ביבליוגרפיה של כתביו.	הבנת פסיקתו של הרב נסיים בשאלות חדשות שנוצרו עם הקמת המדינה והמודרניז ציה.	פרסום חדש	נתמך לראשונה	1. חממי* 2. לוינגר 3. שבח *	1. אברהם 2. שמשון צבי 3. יוסף
5	ספר הלכות ראו והלכות פסוקות	מספר קטלוגי בספרייה הלאומית: 997009860820405171 מספר מדף בספרייה הלאומית: 2 = 2021 5837 A	290	מכון אהבת שלום ויד הרב ניסים	1000	V			סיוון	התשפ"א	6	2021	מהדורה ביקורתית- מדעית של הספר 'הלכות ראו', תרגום לעברית של 'הלכות' פסוקות', עם מבוא מקיף מאת פרופ' יוחנן ברויאר.	הבנה מעמיקה של התרגום העברי הראשון לספר הלכה מהגאונים והשפעתו על ספרות ההלכה הבאה.	פרסום חדש	נתמך לראשונה	1. ברויאר	1. יוחנן

חובה לצרף לכל פרסום המופיע בטבלה את המסמכים הבאים; יש לסמן ✓ במשבצות הבאות:

✓ צילום עמוד שער.

✓ צילום עמוד בו מופיע שם המכון שביצע את הפעילות המחקרית והוציאה לאור ובעל הזכויות הבלעדי.

✓ צילום עמוד תוכן העניינים.

✓ צילום עמוד מתוך הספר, בו מופיעים שמות המחברים (החוקרים) שעבדו על הפרסום.

✓ צילום **חמישה** עמודים מתוך הספר.

✓ פירוט נרחב של התוכן המפורט לכל פרסום.

✓ פירוט תרומתו למחקר התורני ולציבור הלומדים.

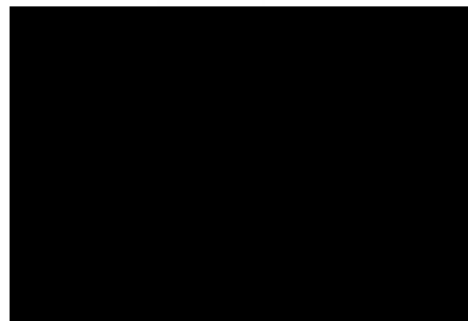
✓ פירוט עבודת המכון בהקשר לכל פרסום (עבודה מקורית, עצמאית, פילולוגית, פענוח וחקר כתב יד, חשיפת מקורות, ההדרה וביאורים).

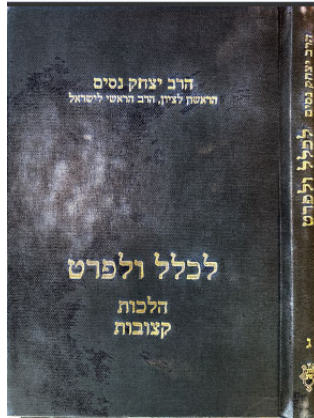
הריני מצהיר בזאת על נכונות הפרטים שמולאו בטבלה, ועל צירוף כל הנספחים המבוקשים

שם מנהלי המכון

הרב ד"ר יצחק בן דוד חתימת מנהלי המכון

ומר חנן בניהו חתימות מנהלי המכון

1. לכלל ולפרט - הלכות קצובות - ג

הוצאה לאור: **12/2019** עותקים: 300 עותקים, רנא עמודים

מספר קטלוגי בספרייה הלאומית: 990043809670205171

מספר מדף בספרייה הלאומית: A 918 2018

החוקרים המשתתפים:

הרב אברהם חמאמי - ריכוז התשובות;

הרב יוסף שבח - ההדרה, הערות, ציונים ומקורות;

שמשון צבי לוינגר - הגהה (ועריכת מפתח, שייכלל בע"ה במפתח הכללי לכתבי הרב)

הרב אליהו לוי - יעוץ תורני

חנן בניהו: ליווי מדעי

● פירוט נרחב של התוכן המפורט

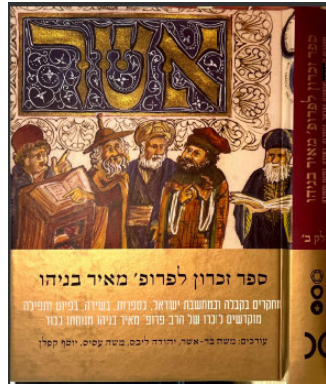
תשובות שהשיב הרב יצחק נסים, בעיקר בשנות כהונתו כראשון לציון ורב ראשי לישראל. הנושאים שבכרך זה: בית הכנסת, הציבור ושלוחיו, התפילה ונוסחיה, ספר התורה וקריאתו, ציצית ותפילין.

● פירוט תרומתו למחקר התורני ולציבור הלומדים

תרומה לבירור שיטת הפסיקה של הראשון לציון הרב יצחק נסים, ובפרט התמודדותו עם השאלות של דת וצרכי המדינה החדשה, מפגש בין קהילות ועדות השונות במנהגים בעקבות העליה לארץ ישראל וכן שאלות שהמציאות החדשה והמודרנה המואצת הולידו. פסיקתו של הרב הייתה במקרים רבים פורצת דרך מתוך מבט לא רק במקורות אלה גם בשואלים ובמצוקתם ובמציאות החברתית החדשה של מדינת ישראל על כל רבדיה.

● סוג העבודה: עבודה מקורית, עצמאית, פילולוגית, פענוח וחקר כתב יד, חשיפת מקורות, ההדרה וביאורים.

ריכוז התשובות מתוך ארכיונים וספרים, וההדרתן בתוספת מקורות ציונים והערות

2. ספר זכרון לפרופ' מאיר בניהו'- כרך א

3. ספר זכרון לפרופ' מאיר בניהו'- כרך ב

הוצאה לאור: 9/2019

עוֹתָקִים: 500 עותקים

עמודים: מז, 742, XVI; ה. 1243-743, VII

מספר קטלוגי בספרייה הלאומית: 990052945550205171

מספר מדף בספרייה הלאומית: 14528.125

החוקרים המשתתפים:

המערכת - פרופ' יהודה ליבס; פרופ' משה בר-אשר; פרופ' יוסף קפלן; פרופ' משה עסיס.

ביבליוגרפיה למחקריו של פרופ' בניהו: ד"ר מיכאל ריגלר; פרופ' זאב גריס, חנן בניהו.

מפתחות: דורון ליבנה.

עורך לשוני: אברהם בן-אמית

● פירוט נרחב של התוכן המפורט

אסופת מחקרים בכל תחומי מדעי היהדות לזכרו של פרופ' מאיר בניהו. בשני כרכי הספר יש כ-50 מאמרים במכלול התחומים של מדעי היהדות: חקרי תלמוד הלכה ומנהג; תולדות עם ישראל; חקרי קבלה ומחשבת ישראל; ספרות, שירה, פיוט ותפילה. בראשו מאמרים על פרופ' מאיר בניהו, משנתו המחקרית ורשימת מחקריו.

מעל יובל שנים העשיר פרופ' מאיר בניהו, ללא לאות, את חקר תולדות קהילות ישראל במזרח הקרוב – תורכיה, יוון, איטליה וצפון אפריקה ושאר הקהילות שמסביב לאגן הים התיכון – במיוחד בתקופה שלאחר גירוש היהודים מספרד. מחקריו של בניהו עסקו בכל התופעות וההתרחשויות שנתחוללו בחיי הרוח והיצירה הספרותית של האומה בתקופה הנדונה, על תכניה וגווניה; בהווי הדתי ואורחותיו ומנהגיו; בהשפעת התפשטותן של תורות הסוד והקבלה השונות על הווי זה; ובתמורות החברתיות שחלו כתוצאה מן הפגישה בין הגולים מספרד לבין הקהילות המקומיות הוותיקות. חיבוריו של ר"מ בניהו משלבים תורה סדורה של תלמיד חכם איש בית המדרש בן הדורות בחוכמתו של חוקר איש החינוך המדעי. בקיאותו המופלגת של בניהו בספרות הרבנית והיהודית, בעיקר למן תקופת גירוש ספרד, מומחיותו בקריאה ובפענוח כתבי-יד עבריים ונהייתו אחר כל סוגי המקורות העבריים – איגרות, תעודות ושאר מסמכים ששרדו והתפזרו בספריות או היו בידי יחידים בכל העולם – פתחו אופקים חדשים ויצרו כר נרחב לחקירה יסודית וחלוצית של תחומים חשובים נוספים בהיסטוריה היהודית. בשקידתו הרבה ובעבודת מחקר קפדנית הוא הרחיב את גבולות המחקר לתחומים שחוקרים לא הגיעו אליהם, גילה מקורות חדשים, פירשם, ומיצה את תוכנם והעמידם על משמעותם ההיסטורית. הפרשיות שבעובי קורתן נכנס רבי מאיר בניהו הן מן הפרשיות ההיסטוריות הסבוכות ביותר. במיוחד יצוינו מחקריו בתחומים שההלכה וההיסטוריה נושקים זה לזה. כמו כן זכה רבי מאיר להדיר ולהוציא לאור חיבורים תורניים יקרים וחשובים שהיו ספונים וגנוזים בכתובי-יד, וגם להם הוסיף מבואות מקיפים ומאלפים. יצירותיו של בניהו הפכו מסד לחקר חוכמת ישראל ותולדות ישראל, ואין חוקר בתחומים אלו שלא נזקק בכל צעד ושעל לחיבוריו של בניהו. בזכות תרומתו הייחודית והמעמיקה, בזכות ספריו הרבים ומאות מאמריו, הודות להרחבת גבולות המחקר ההיסטורי וקידום חקר ההלכה והמנהג, בשל עבודות חלוציות בתחום הביבליוגרפיה היהודית, בהכרת ערך נדיבות ליבו כמכשיר דור של חוקרים בתחומים שלא נחרשו, בהוקרת עשרות ספריו ומאות מחקריו המדעיים ועל

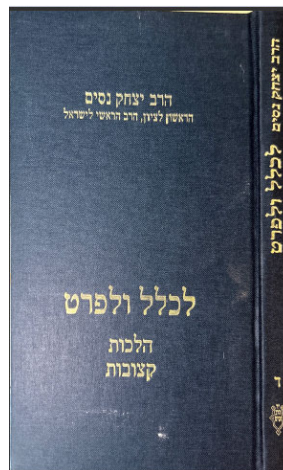
היותו מעיין מתגבר של חקר תולדות עם ישראל בתחומים שתוארו, נתקבצו כחמישים חוקרים להוציא לאור את קובץ המחקרים הזה כדי לכבד את זכרו המבורך של החכם הדגול הזה. והייתה מנוחתו כבוד.

● פירוט תרומתו למחקר התורני ולציבור הלומדים

עשרות מחקרים חדשים בכל תחומי מדעי היהדות - חקרי תלמוד הלכה ומנהג; תולדות עם ישראל; חקרי קבלה ומחשבת ישראל; ספרות, תפילה, שירה ופיט. רשימה ביבליוגרפית מליאה של עשרות ספריו ומאות מאמריו של פרופ' מאיר בניהו

● סוג העבודה: עבודה מקורית, עצמאית, פילולוגית, פענוח וחקר כתב יד, חשיפת מקורות, ההדרה וביאורים.

מחקרים חדשים פורצי דרך בכל מכלול מדעי היהדות. בספרים אלו באו מחקריהם של גדולי מדעי היהדות וכן של חוקרים מעולם בית המדרש מה שהביא לתוצר פורה ומפורה במיוחד. בנוסף יש בספרים אלו עבודות מקוריות ועצמאיות, מחקרים פילולוגים פענוח וחקר כתבי יד וחשיפת מקורות היסטוריים חדשים ובירן של שאלות מחקר רבות ומגוונות. ההדרה מדעית של טקסטים חדשים מכת"י בכל תחומי מדעי היהדות, וביבליוגרפיה מליאה של כתבי פרופ' בניהו (למעלה מ-30 ספרים וקרוב ל-400 מאמרים).

4. לכלל ולפרט - הלכות קצובות - כרך ד

הוצאה לאור: **12/2020** עותקים: 300 עמודים 239

מספר קטלוגי בספרייה הלאומית: [990043809670205171](#)

מספר מדף בספרייה הלאומית: [A 918 2018](#)

החוקרים המשתתפים:

ריכוז התשובות - הרב אברהם חמאמי;

ההדרה בתוספת ציונים מקורות והערות - הרב יוסף שבח;

הגהה: שמשון צבי לוינגר.

מפתחות ("לכלל בע"ה במפתח הכללי לכתבי הרב): ש"צ לוינגר

רשימה ביבליוגרפית של כתבי הרב נסים ועליו - הרב שמואל כ"ץ

ייעוץ תורני - הרב אליהו לוי

ליווי מדעי: חנן בניהו

● פירוט נרחב של התוכן המפורט

תשובות שהשיב הרב יצחק נסים, בעיקר בתקופת כהונתו כראשון לציון הרב הראשי לישראל. הנושאים שבכרך זה: הלכות ברכות, שבת ויום

טוב, מועדים, תוכחה ותשובה, וביאורי עניינים שונים. בסופו ביבליוגרפיה של כתביו של הרב יצחק נסים מאת הרב שמואל כ"ץ

● פירוט תרומתו למחקר התורני ולציבור הלומדים

תרומה לבירור שיטת הפסיקה של הראשון לציון הרב יצחק נסים, ובפרט התמודדותו עם שאלות המתעוררות עם הקמת המדינה, כגון הלל ביום העצמאות ואמירת 'השתא עבדי' אחרי קום המדינה וכיו"ב. וכן עם שאלות של שמירת ההלכה בתנאים של עולם מודרני, כגון: מיקרופון בשבת ויו"ט, כיבוי אש והדברת ארבה בשבת וכיו"ב. הביבליוגרפיה המליאה של כתביו של הרב נסים - פותחת פתח לעיון וחקר במשנתו ופעלו של הרב בתחומים שונים

● סוג העבודה: עבודה מקורית, עצמאית, פילולוגית, פענוח וחקר כתב יד, חשיפת מקורות, ההדרה וביאורים.

ריכוז התשובות מתוך ארכיונים, ספרים וכתבי עת. וההדרתן, עם מקורות, ציונים והערות

5. ספר הלכות ראו והלכות פסוקות'

הוצאה לאור: **6/2021** עותקים: 1,000 עותקים עמודים: 290

מספר קטלוגי בספרייה הלאומית: [997009860820405171](#)

מספר מדף בספרייה הלאומית: [A 5837 2021=2](#)

החוקרים המשתתפים:

מחקר, ההדרה, הערות ומבוא מקיף - פרופ' יוחנן ברויאר.
הגהה ומפתחות - אלנתן חן.

● פירוט נרחב של התוכן המפורט

הספר 'הלכות ראו' הוא תרגום לעברית שנערך בא"י בתקופת הגאונים של ספר 'הלכות פסוקות' שנכתב בבבל בתקופת הגאונים בלשון הארמית.

במהדורה זו הוצגו במקביל 'הלכות פסוקות' מול תרגומו הא"י 'הלכות ראו'. הנוסח עבר ההדרה ביקורתית-מדעית ע"פ כתבי יד וקטעי גניזה, וניתן לו מבוא מקיף מאת חוקר הלשון העברית פרופ' יוחנן ברויאר, המנתח את טיב הספר ודרכי התרגום הנהוגות בו.

● פירוט תרומתו למחקר התורני ולציבור הלומדים

לאחר תקופת האמוראים חזרה ועלתה קרנה של העברית, בעיקר בארץ ישראל. יצירות חדשות נכתבו בה ויצירות ארמיות ניתרגמו אליה. במסגרת זו תורגם לעברית הספר "הלכות פסוקות" - תרגום זה קרוי "הלכות ראו". ספר "הלכות פסוקות" נתחבר בתקופת הגאונים. ספר זה הוא ספר ההלכה הראשון שנתחבר לאחר תקופת התלמוד והוא השפיע רבות על ספרות ההלכה שלאחריו. "הלכות ראו" הוא אפוא ספר ההלכה הראשון שנתחבר בעברית לאחר תקופת התנאים. מקורו כנראה בארץ

ישראל, שרק בה הכתיבה בעברית הייתה מנהג של קבע. מהדורה זו כוללת ההדרה מחדש של הקטעים שפורסמו לפני כמאה וארבעים שנה (עם שיבושים וטעויות למכביר) וכוללות קטעים חדשים מהגניזה ומכתבי היד. כמו-כן מהדורה זו כוללת הן את המקור הארמי - הלכות פסוקות והן את התרגום העברי - הלכות ראו זה לצד זה, קטע מול קטע. דבר זה יש בו ברכה מרובה שכן לא תמיד הקטעים נמצאים בשני החיבורים והשלמות יש מזה לזה. תרומה עצומה יש בכך גם להבנת החיבור עצמו והתקבלותו בארץ-ישראל!

● סוג העבודה: עבודה מקורית, עצמאית, פילולוגית, פענוח וחקר כתב יד, חשיפת מקורות, ההדרה וביאורים.

הלכות ראו נדפס לראשונה בשנת תרמ"ו בידי אריה ליב שלוסברג על פי כתב-יד יחיד הנמצא בספריית הבודליאנה שבאוקספורד. החוקרים נזקקו לספר זה לא מעט כדי לגלות את נוסח הלכות פסוקות שעמד לפני המתרגמים, כדי לעקוב אחר הבנתם וגם כדי לבחון את שיטת התרגום.

כיוון שהספר אזל מן השוק לפני שנים רבות, ועקב הליקויים הרבים שיש בהוצאה הקיימת, החלטנו להוציא לאור מחדש בשיפורים רבים. בכתב-היד המקורי רבו שגיאות ההעתקה עד שלעתים קשה להבין את כוונת המתרגם. בהוצאת שלוסברג נדפס כתב-היד כפי שהוא, ללא הערות וללא הצעות תיקון, ועל השגיאות שבכתב-היד עוד נוספו טעויות הדפסה מרובות. לפיכך קרא פרופ' בויאר את כתב-היד במקורו והתקין את כל הטקסט מחדש, ובכל מקום מוקשה השתדל להעיר ולהציע תיקון או הסבר לנוסח שלפנינו. גם פיסוק מלא נוסף לתרגום ואף בו יש משום פירוש. עוד נכללו כאן קטעי גניזה שנתגלו לאחר פרסום הספר, חלקם חופפים לכתב-היד וחלקם נוספים עליו. קטעים שאינם בכתב-היד אך לפי קטעי הגניזה היו כלולים בחיבור נדפסו כאן כדי להשלים את החיבור ככל האפשר. קטעי הגניזה משמשים גם להצעת תיקון במקומות הנראים שגויים, והם מודפסים כולם בגופן מיוחד.

מעבר לכך, החידוש העיקרי בהוצאה שלפנינו הוא זה: בהוצאה הקיימת התרגום העברי נדפס לעצמו, והרוצה להשוותו למקור הארמי צריך לאתר את המקבילה בכוחות עצמו. משימה זו אינה קלה, לפי שסדר הספרים אינו זהה, וגם התרגום שבידנו אינו חופף לגמרי למקור שבידנו: יש קטעים בהלכות פסוקות שאינם מופיעים בהלכות ראו וגם להפך. בהוצאה כאן נדפס ספר הלכות ראו בשלמותו כסדרו בכתב-היד וכנגדו הועמדו כל הקטעים המופיעים בהלכות פסוקות שבידנו. כך ניתן להשוות בין המקור לתרגום בקלות ובאופן שיטתי. פרופ' ברויאר גם כתב תיאור מקיף של דרכי התרגום הנהוגות בספר זה.

הרב יצחק נסים
הראשון לציון, הרב הראשי לישראל

לכלל ולפרט

הלכות
קצובות

הרב יצחק נסים
לכלל ולפרט

הרב יצחק נסים

לכלל ולפרט

הלכות קצובות

חלק שלישי

לפלל ולפרט

הלכות קצובות

חלק שלישי

מאת

הראשון לציון הרב הראשי לישראל

הרב יצחק נסים זצ"ל

קיבץ: הרב אברהם חמאמי

ערך: הרב יוסף שבח

בית ההוצאה של 'מרכז מורשת הרב נסים'

ירושלים תש"פ

מחלקת המחקר והפיתוח
ד"ר - ד"ר - ד"ר

מחלקת המחקר והפיתוח

מחלקת המחקר והפיתוח

מחלקת המחקר והפיתוח

מחלקת המחקר והפיתוח

מחלקת המחקר והפיתוח

מחלקת המחקר והפיתוח

מחלקת המחקר והפיתוח

©

כל הזכויות שמורות תש"פ - 2019

מרכז מורשת הרב נסים

רח' ז'בוטינסקי 44, ירושלים

טלפון: 02-5633789

פקס: 02-5637524

יצא לאור בסיוע המשרד לשירותי דת

נדפס בדפוס "פרינטיב" - ירושלים

תוכן העניינים

שער יז: היכון לקראת אלקיך

- א. בענין שמות הארץ, האם מותר להשתמש באתנן לדבר מצוה, נגיעה בנעלי גומי לענין נטילת ידיים
- ב. הליכה ד' אמות בגילוי ראש; ברכת מזונות על מצות שלא בפסח
- ג. על מכונת גילוח חשמלית
- ד. לבישת טלית קטן כל היום
- ה. תחילת זמן ברכת ציצית ותפילין (והאם היום שאחרי יום העצמאות הוא כ'איסרו חג')
- ו. רצועות עור שעובדו לשם תפילין ע"י גוי במצוות ישראל, שנתערבו ברצועות שעובדו ע"י ישראל
- ז. על מנהג הספרדים להניח תפילין של יד מיושב
- ח. הנחת תפילין של יד כאשר נקטע חלק מהזרוע השמאלית
- ט. קריאת עיתון לפני התפילה; גלילת ספר תורה ללא מטפחת; ביאור הביטוי "בגן של קדושים"

שער יח: הציבור ושלוחיו

- א. צירוף ילד בן 12 וחצי למניין; עליה לתורה של נשוי לנכרית; הוצאת ספר תורה פסול בליל כיפור; האם יש הבדל בין איסור אכילת חזיר לשאר איסורים? ביקור ב"פגודה"; נישואין עם יהודי הודו
- ב. צירוף ממזר למניין; אמירת תשעים פעמים "מוריד הטל" - מהיכן מתחילים? מדוע לא נהגו לומר את הקינה "אוי כי ירד אש מן השמים" במוצאי שבת? אמירת קדיש כשיצא אחד מהמתפללים ולא נשארו עשרה; איך המלח מתקן ענבים לאכילה?
- ג. תפילה במניין שמתפלליו מחללים שבת בפרהסיא ושתיית יינם (וקריאה לשואל לחזור לא"י שם יוכל לחנך את בניו ברוח התורה ומצוותיה)
- ד. הליכה ואכילה בגילוי ראש; נגינה בכלי זמר בעת התפילה; ישיבה ביחד של גברים ונשים; כיסוי ראש האישה; כהונה כרב במקום שאין סיכוי לתקן את הליקויים

- ה. חזקה בדברים שבקדושה
ו. מינוי סומא לשליח ציבור
ז. מינוי נשוי לנכרית לחבר בועד הקהילה
ח. מינוי מי שחנותו פתוחה בשבת ויו"ט לגבאי בבית הכנסת
ט. קריאת המזמורים שלפני "ברוך שאמר" בציבור ע"י מי שרגיל ללכת בגילוי הראש
י. כיבוד נערים בקריאת פסוקי דזמרא בציבור בשבת ויו"ט

שער יט: בית הכנסת וארון הקודש

- א. תפילה במקום שיש מול המתפללים צורות נוי ובהן צורת אדם בולטת נט
ב. צורת אריות על הפרוכת או על ארון הקודש טב
ג. גובה המחיצה בין עזרת הנשים לבית הכנסת סד
ד. תפילת נשים וגברים יחד בקיבוץ חילוני סו
ה. תפילה בבית כנסת במחנה צבאי, שיש על גביו כנסיה סח
ו. בית תפילה לכל הדתות המוקם באוניברסיטה
- האם מותר ליהודים לתרום להקמתו ולהתפלל בו? פג
ז. תפילה בימים נוראים באולם קולנוע, כשאין במקום אולם גדול אחר פט
ח. האם ניתן בשעת הצורך שארון הקודש ("היכל") לא יעמוד בכיוון שאליו מתפללים? צא
ט. הנחת ספרי תורה בארון הקודש בשתי קומות צד
י. על המנהג להניח ספר תורה בהיכל כשצד פתיחתו כנגד קיר ההיכל? צו
יא. העברה לא"י של ספרי תורה ופרוכות המונחים ללא שימוש בקהילת האשכנזים בקושטא צט
יב. הנחת ספר תורה שחולל ע"י הנאצים בארון זכוית בבית תרבות קא
יג. צריף ששימש במשך שנים כבית כנסת - האם ניתן לשנות את ייעודו קד
יד. שימוש בכספי בית כנסת לביקור בכותל המערבי וקברי צדיקים קו

שער כ: התפילה ונוסחיה

- א. מתי נתקנה התפילה בצורתה הנוכחית? קיא
ב. האם ניתן למזג את נוסחי התפילה של העדות השונות? קטו
ג. סידור תפילה המתאים למנהג יהודי בכל קיז
ד. פירוש הביטוי: "ואנחנו בני ספרד אין לנו אלא מה שפסק מרן" קיט

- ה. תפילה בחולצה של חצי שרוול ובלי מעיל קכ
ו. בנוסח "לעולם יהא אדם" ו. קכא
- האם כי כל מעשינו תוהו" או "כי רוב מעשינו תוהו" קכד
ז. עמידה בקריאת שמע של ערבית קכט
ח. בעניין אמנ ד"הא-ל הקדוש ו"שומע תפילה" קלב
ט. עניית "ברוך הוא וברוך שמו" בין גאולה לתפילה קלה
י. נגד ביטול תפילת הלחש קלז
יא. בעניין הנ"ל קלט
יב. אמירת קדיש וקדושה בניגונים של ערבים קמב
יג. מקום אמירת הפיוטים בתפילה; תפילת ערבית של שבת בקול קמו
יד. על מנהג האשכנזים בחיפה שהכהנים נושאים את כפיהם רק קמט
בשבת ויו"ט קנב
טז. נשיאת כפים ע"י כהן שהרג את הנפש קנד
טז. האם הש"ץ מקרה לכהנים תיבת "יברכך" קנז
יז. בעניין הנ"ל קס
יח. דילוג על תחנונים ביום שני וחמישי כדי לאפשר לממהרים לעבודה קסג
תפילה במניין קס
יט. אמירת "ה' מלכותיה קאים" שבסדר "ובא לציון" בלחש קס
כ. דילוג בתים ב"לכה דודי" קסג
כא. ביאור "הן גאלתי אתכם אחרית כראשית" בנוסח הקדושה; כיאור דברי הרב: "ואנו הספרדים אין לנו אלא דברי מרן"; נאמנות אדם דתי על כשרות גבינה ללא הכשר מבית דין קסה
כב. האם לקיים בא"י את מנהג יהודי מרוקו שהחזן והקהל מתפללים יחד כסח
מוסף והחזן אומר חלק בקול קסח
כג. הימנעות מאריכות בתפילה בשבת בבוקר כדי לקרב את הנוער קעא
כד. האם אומרים "שובה" בערבית של מוצאי שמיני של פסח? קעג
כה. התפלל בחול המועד מוסף של שבת - האם צריך לחזור? קעד
כו. האם לתרגם לעברית את הכתובה הגט הקדיש ותפילות בארמית? קעו

שער כא: ספר התורה וקריאתו

- א. יריעת ספר תורה שיש בה דף אחד קפא
ב. החלפת יריעה בספר תורה קפג
ג. ספר תורה שחלק מיריעותיו נתאדמו קפה
ד. ספר תורה בכתובה אשכנזית לספרדים קפח

- ה. ספר תורה בכתב ספרדי לאשכנזים (וכן להיפך)
- ו. קריאה בספר תורה הכתוב בכתב אשכנזי שחלק מיריעותיו בכתב ספרדי
- ז. שני ספרי תורה שיש להם חזקה לקרוא בהם ביום אחד
- ח. שירת "התקווה" בעת הוצאת ספר תורה או במקום אחר בתפילה
- ט. במקום שלא נהגו להוציא ספר תורה במניין שני - האם מותר לצורך "בר-מצווה"?
- י. עליה לתורה פעמיים בשני ספרי תורה
- יא. עליה לתורה פעמיים
- יב. עליית סומא לתורה
- יג. עליית מחלל שבת בפרהסיא לתורה
- יד. התמודדות עם המפריעים בשעת התפילה וקריאת התורה; הוצאת ספר תורה להילולת רשב"י
- טו. כניסה לבית עבודה זרה;
- קריאה בס"ת שיש בו מילה שאינה כתובה כהלכתה;
- עליה לתורה של הנשוי לנכרית ושל המעשן בשבת;
- עליית שלושה כהנים לתורה;
- צירוף מי שאינו יודע לומר קדושה למניין
- טז. בית כנסת של יוצאי תימן שבו מבקש חלק מהציבור לבטל את קריאת התרגום בשעת קריאת התורה
- יז. האם המפטיר יכול לכבד אחר בקריאת ההפטרה
- יח. אופן קריאת המילה "וקוי" (ישעיהו מ, לא)
- יט. קריאת תיבת "כל" בקמץ חטוף או רחב?
- כ. הבדלי מנהגים בין מתפללי בתי כנסת לגבי הוספת עולים לתורה
- כא. תיקון חזן או עולה לתורה שטעה
- כב. קרא בתורה ללא טעמים - האם עולה למניין שבעה?
- כג. כהן שאינו רוצה לחלוץ נעליו בעלותו לדוכן
- כד. מנהג חלק מיהודי תוניסיה לחלק את פרשת משפטים לשתי פרשיות - האם להמשיך בו בא"י?

קצא

קצג

קצו

רב

רד

רח

ריא

ריג

רכג

רכה

רכז

רל

רלב

רלה

רלז

רמ

רמד

רמו

רמט

תשובה

ב"ה, ט"ז באייר תשכ"ד

לכבוד

הרב א.י. זסלנסקי יצ"ו

ירושלים

שלום רב,

מכתב כב' מיום י"ד בחדש זה ששלח לכב' הראשון לציון הרב הראשי לישראל הובא לתשומת לבו, והורני להשיבו שאין הוא זוכר שכב' שוחח אתו בענין מנהג הספרדים שמניחין תפילין של יד מיושב, ובחנם הטריח כב' את עצמו להעתיק את דברי תשובת הרש"ל בנדון כי כבר הביאו את דבריו האחרונים נושאי כלי הש"ע¹⁶.

האר"י הקדוש שר בית הזוהר כתב ב"שער הכוונות" שהנחת תפילין של יד צריך שתהיה מיושב ואליו שומעים, וכן כתבו המקובלים שאחריו שהנחת התפילין של יד והברכה שלפניה צריכה להיות מיושב, כדברי האר"י במסתרים¹⁷.

הרב עקיבא גוטליב

מזכיר.

16. וכדעת הרש"ל בתשובה סי' צח (הג"ל) כתבו בשו"ת מהר"י וייל סי' קצא, הלבוש סימן כה סע' יא. פרי מגדים באשל אברהם שם ס"ק כ, ערוך השולחן שם סע' כ. וכן הוא מנהג האשכנזים כמובא בהגהת הרמ"א סימן כה סע' יא, ובמשנ"ב שם ס"ק מב.
17. זוה"ק במדבר דף קכ ע"ב, שער הכוונות דרוש ה' דתפילין ד"ה סדר הנחת תפילין, פרי עץ חיים שער התפילין פ"י, שו"ת בנימין זאב סימן קפט, השל"ה חולין קיב ע"א, החיד"א בקשר גודל סי' ג אות יד, יפה ללב ס"ק כד, בן איש חי ש"א פרשת וירא אות ח, כף החיים (סופר) או"ח סי' כה אות לג באורך. הלכה ברורה ח"ב עמ' נד-נז.

ד|הליכה ואכילה בגילוי ראש; נגינה בכלי זמר בעת התפילה; ישיבה ביחד של גברים ונשים

ד

הליכה ואכילה בגילוי ראש; נגינה בכלי זמר בעת התפילה;
ישיבה ביחד של גברים ונשים; כיסוי ראש האישה; כהונה
כרב במקום שאין סיכוי לתקן את הליקויים

תשובה (השאלה חסרה)

ב"ה. ירושלים, ג' דחנוכה התש"ך

לכבוד הרב מנחם מנדל אייזנברג יצ"ו, ארה"ב.

ר.ג.,

הורני כב' הראשון לציון הרב הראשי ישראל להשיב על
שאלותיך כדלקמן:

א. אין ללכת בגילוי ראש הן ברחוב והן בבית.

ב. מכ"ש שאין לאכול בגילוי ראש.

ג. אין להשתמש בכלי זמר בבית-הכנסת עבור התפילה - משום
"ובחוקותיהם לא תלכו", ובשבת - אסור גם משום חילול שבת.

ד. אין להתפלל בבית-כנסת שבו יושבים בצוותא גברים ונשים.

ה. האשה צריכה לכסות ראשה אבל אינה צריכה לגזוז שערותיה.

ו. הייעוד של תפקיד הרב הוא להשפיע על צאן מרעיתו ולנחותם
במעגלי התורה והמצוות. לכן, אם הוא אינו רואה סיכויים
טובים לפעילותו ברוח זו, או שבעצם מילוי תפקידו כרב

ד

תפילת נשים וגברים יחד בקיבוץ חילוני

תשובה (חסרה שאלה)

ב"ה, סיון התשי"ח

לכבוד הרה"ג ר' גדליה פלדר שליט"א,
טורונטו, קנדה.

ר.מ.ג.,

אגרתו מיום ר"ח סיון ש"ז קבלתי לנכון.

בקשר למה שפורסם שהתרתי תפילה בציבור אנשים ונשים יחדיו, ברור שאין הדברים נכונים⁵. בביקורי בקיבוצים החילוניים השונים ברחבי הארץ, הטפתי להם לערוך תפלות מסוימות מדי פעם בפעם בחדרי התרבות, אף שלא יוכלו להפריד הנשים מביניהם, כדי לקרנם.

5. ראה משנה סוכה נא ע"א, ושם בגמרא ע"ב אמרו: קרא אשכחו ודרוש (זכריה יב, יב) וספדה הארץ משפחות משפחות וכו'. אמרו והלא דברים ק"ו, ומה לעתיד לבא שעוסקין בהספד ואין יצר הרע שולט בהם, אמרה תורה אנשים לבד ונשים לבד, עכשיו שעוסקין בשמחה ויצה"ר שולט בהם על אחת כמה וכמה. וראה עוד שרית אגרות משה חא"ח סימנים לט-מד, ושרית ציץ אליעזר ח"ו סי' ח, ותשובת הרב שער יח סימן ד (אות ד).

איני יודע מה שורש הדברים שפורסמו בעיתונות בקנדה, אבל זה מעיד עד כמה אין נמסרים הדברים כהלכה.

בכבוד רב,

יצחק נסים

ו

בית תפילה לכל הדתות המוקם באוניברסיטה - האם מותר ליהודים לתרום להקמתו ולהתפלל בו?

שאלה

ראשון לציון היקר,

אני כותב בהתיעצות עם קבוצה של יהודים דתיים ממלבורן, אוסטרליה, מפני שאנחנו, בימים האחרונים, נמצאים במבוכה גדולה עם בעיה שאין לה תקדים בקהילתנו פה.

אנחנו צריכים, באופן דחוף, הדרכה דתית על הבעיה הזאת, ואנחנו פונים אליך מפני שאנחנו יודעים שאתה יכול לתת לנו עצה נכונה, גם מפני שהובאה לידיעתנו שטפלת במקרה דומה בהזדמנות אחרת.

אנו מצפים ממך תשובה הלכתית, ואנחנו מבטיחים לך שקהילתנו תהיה אסירת תודה לך על עזרתך המהירה בענין זה.

בעייתנו היא כדלהלן: אוניברסיטה חדשה, בשם "מונש אוניברסיטה" נוסדה במלבורן לפני כמה שנים ע"י הממשלה של מדינת ויקטוריה, (Commonwealth) קהלית אוסטרליה. נמצאים בה כ 3500 סטודנטים ו 250 מהם יהודים.

עכשיו, לפני שבועיים, מועצת האוניברסיטה החליטה לבנות, בשטח האוניברסיטה, בניין "מיועד לכל האמונות, בשביל סטודנטים מכל הדתות באוניברסיטה מונש". יהיו שני בתי תפילה.

ג

סידור תפילה המתאים למנהג יהודי בבל

שאלה

ו' בתשרי תשכ"ז

לכבוד

כבוד הרב הראשי לישראל

הרב הראשון לציון

שלום. שנה טובה וגמר חתימה טובה.

כותב שורות אלו בן לעדה יוצאת בבל. בנם של הורים דתיים ושומרי מצוות שהתחנך כמו רבים כמוהו בבית ספר ממשלתי בעירק ובקר בבתי כנסת רק ביום הכפורים ובקור זה גם לא כלל תפילה.

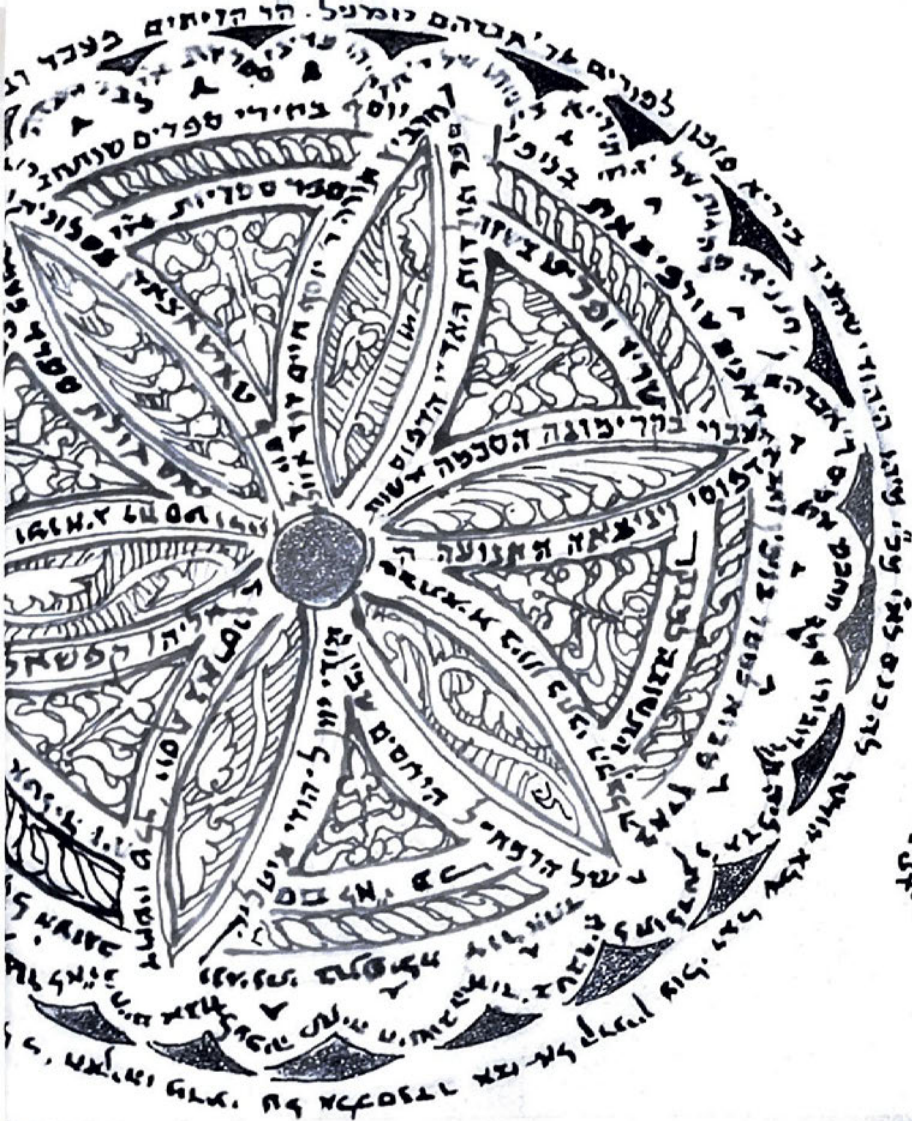
ימים באו ובעזרת האל נשאתי לי אשה שומרת מצוות ולראשונה נתקל אני בכל "בעיות" הדת והתפילה.

גם ידידי הסובבים אותי אין בכוחם ליעץ הרבה ואפילו כשבקשתי חבר בעבודה לקנות לי את ספרי התורה המתאימים לתפילה, [לא] אבה לעשות זאת בטענו שיש מיני ספרים בנוסחים שונים ולא ידע לבחור לי את המתאים.

ספר זכרון לפרופ' מאיר בניהו

מחקרים בתלמוד, בהלכה, במונה ובתולדות עם ישראל

חלק א'

ספר זכרון לפרופ' מאיר בניהו

מחקרים בתלמוד, בהלכה, במונה ובתולדות עם ישראל
מוקדשים לזכרו של הרב פרופ' מאיר בניהו מנחתו כבוד

עורכים: משה בר-אשר, יהודה ליבס, משה עסיס, יוסף קפלן

ספר זכרון לפרופ' מאיר בניהו

מחקרים בתלמוד, בהלכה ובמנהג, בתולדות עם ישראל,
בקבלה ובמחשבת ישראל, בספרות, בשירה, בפיוט ותפילה
מוקדשים לזכרו של הרב פרופ' מאיר בניהו זכרו לברכה

ספר זכרון לפרופ' מאיר בניהו

חלק ראשון
חקרי תלמוד, הלכה ומנהג
תולדות עם ישראל

עורכים
משה בר-אשר, יהודה ליבס,
משה עסיס ויוסף קפלן

כרמל • ירושלים

המרכז לחקר החפצות
ע"ש גולדשטיין-גורן
GOLDSTEIN-GOREN
DIASPORA RESEARCH
CENTER

ירושלים תשע"ט

חלק ראשון: חקרי תלמוד, הלכה ומנהג
תולדות עם ישראל

חלק שני: קבלה ומחשבת ישראל
ספרות, שירה, פיוט ותפילה

כל הזכויות שמורות © Copyright

תשע"ט - 2019

כל הזכויות שמורות למחברים, להוצאת כרמל ולבית ההוצאה של 'מרכז מורשת הרב נסים'

הוצאת כרמל

ת"ד 43092, ירושלים 9143002
טל' 02-6540578 · פקס 02-6511650
books@carmelph.co.il
www.carmelph.co.il

מרכז מורשת הרב נסים

הראשון לציון, הרב הראשי לישראל
רחוב ז'בוטינסקי 44, ירושלים
טל' 02-5633789 · פקס 02-5637524
info@yadharavnissim.com
www.yadharavnissim.com

אין להעתיק ספר זה או קטעים ממנו לצורך מסחרי בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני,
מגנטי או מכני (לרבות צילום, מיזעור והקלטה) (ללא אישור בכתב מהמו"ל).

מסח"ב 9-853-540-978-978

עריכת לשון והתקנה: אברהם בן-אמתי
מפתחות: דורון ליבנה

עימוד: רפאל פרימן 'דננה' - עימוד ועיצוב ספרים
www.renanatype.com

תוכן העניינים

ט	משה בר-אשר - הרב פרופ' מאיר בניהו
טו	חיים זלמן דימיטרובסקי [ז"ל] - משנתו המחקרית של רבי מאיר בניהו
יט	מיכאל ריגלר, זאב גריס וחנן בניהו - רשימת מחקריו של פרופ' מאיר בניהו

חלק א

השער הראשון: חקרי תלמוד, הלכה ומנהג

3	לייב מוסקוביץ - בין משנה כתובות למשפט הרומי
15	מנחם כהנא - דפים מכתב יד חדש של ספרי במדבר ודברים
25	מאיר בניהו [ז"ל] - לשאלת מגיה הירושלמי דפוס ויניציאה
63	משה עסיס - לביאורן של שלוש סתומות בירושלמי
103	שמא יהודה פרידמן - מנגנון הפילוג לענפים בנוסח התלמוד הבבלי
175	יוסף פאור - ההקדמה למשנה תורה: מקורות והערות
	דוד הנשקה - בכור בהמה טהורה בחוץ לארץ: מן התלמוד אל הרמב"ם -
241	והחזרה
275	מרדכי עקיבא פרידמן - מינוי שליח ציבור והדחתו אצל הרמב"ם והראב"ם
329	שמחה עמנואל - השלמות לתשובות הרשב"א
	אלפרדו מרדכי ראבילו - נישואין וגירושין של בני נח על פי המקורות
341	היהודיים
355	יצחק (אריק) זימר - פרק בסוגיית הפרשת חלה בתפוצות
	רון ש' קליינמן - מכירת עליות וכיבודים בבית הכנסת: היבטים של מנהג
379	והלכה
	אביעד הכהן - אחת שאלה ועשר תשובות: המאבק נגד פניית יהודים
407	לערכאות וההגנה על זכות הקניין של היחיד
477	יעקב שמואל שפיגל - היחס לדברי הכתוב "הזהר עשות ספרים הרבה אין קץ"
509	נחום רקובר - זכות היוצרים: על מקורות המשפט העברי ויישומם
523	בנימין ריצ'לר - לסדרי הלימוד בישיבתו של ר' חיים קמחי בקושטא

השער השני: תולדות עם ישראל

- 541 אברהם גרוסמן - משמעות הביקורת החברתית של קלונימוס בן קלונימוס
ראובן בונפיל - תנאי יופי האשה שלוש ושלשים: עיון בשיר של יוסף
559 הכהן (בעל עמק הבכא)
585 יצחק יודלוב - האינקונבולה של פראג
597 אדוין סרוסי - ר' מנחם די לונזאנו - אתנומוסיקולוג
621 יוסף קפלן - על קבורתם של הסבא והסבתא של ברוך שפינוזה
633 יוסף ינון-פנטון - פתוא ממרוקו בדבר הריסת בית כנסת
מנחם ח' שמלצר - מחלוקת בעניין בחירת רב בק"ק בודא באמצע המאה
ה-17
651
661 שמעון שוורצפוקס - צרור מכתבים מקהילות יהודי האפיפיור
693 ירון בן-נאה - צוואת הגביר יעקב צמח נסים
711 ירון הראל - תמורות בקהילת אורפה
727 סרג'ו דלה-פרגולה - סוף הדיכטומיה יהודים/לא-יהודים?

חלק ב

השער השלישי: חקרי קבלה ומחשבת ישראל

- 745 יהודה ליבס - שנת פטירתו של ר' משה די ליאון
משה אידל - פירושו של ר' נחמיה בן שלמה הנביא לשבעים שמות האל
751 ו"השיח המשולש"
יוסף דן - האצילות השמאלית לעומת העמוד השמאלי: שתי תפיסות
מנוגדות של מקור הרע בקבלה בספרד במאה השלוש עשרה
799 דב שוורץ - על תפיסת השכל החומרי בכתבי הוגים יהודים-ביזנטיים
823 בשלהי ימי הביניים
אליעזר באומגרטן, אורי ספראי ויוסי חיות - "ראה כל העולם כולו כדמיון
סולם": אילן קבלי לר' יהושע בן ר' דוד מכוורדיסטן
843

תוכן העניינים

- 873 יחיאל גולדהבר - לבירור זהותו של מחבר חמדת ימים
 בועז הוס - "העץ הנחמד בן ישי חי על האדמה": על מקורו השבתאי של
 909 סדר ט"ו בשבט
 921 זאב גריס - הסיפור בדרשות המגיד מדובנא
 933 שאול רגב - עיונים בפרשנות האגדה של הרב יוסף חיים

השער הרביעי: ספרות, שירה, פיוט ותפילה

- 979 שולמית אליצור - שבעתות קליריות ללילי פסחים על פי ימות השבוע
 1005 משה חלמיש - לנוסח הבקשה בברכת חונן הדעת
 מתי הוס - יעקב בן אלעזר: בירורים בשאלת זמנו ומועד חיבור 'ספר
 1021 המשלים'
 1057 בנימין אליצור - לסדרו ודרך הדפסתו של מחזור ארם צובה
 1067 דבורה ברגמן - משפט והלכה בבדיחותא דקידושין
 1085 טובה בארי - גלגוליו של הקובץ שארית ישראל לרבי ישראל נג'ארה
 אפרים חזן ורחל חייטין-משיח - "אצילי עמי התפללו לאל אֵילם": פיוט
 1095 "מי כמוך" על ביאת הצרפתים לארגיל
 1119 משה בר-אשר - על העשייה בההדרת סידורים כמנהג הספרדים בדורנו

מפתחות

- 1139 מפתח העניינים והמושגים
 1167 מפתח שמות האנשים והמקומות
 1199 מפתח המקורות

מבואות באנגלית

- vii Moshe Bar-Asher: Rabbi Professor Meir Benayahu
 Haim Zalman Dimitrovsky (z"l): Meir Benayahu: A Life of
 xiii Scholarship

הרב פרופ' מאיר בניהו

מאיר בניהו נולד בירושלים בשנת התרפ"ז (1926) לויקטוריה ולרב יצחק נסים זצ"ל (לימים הראשון לציון, הרב הראשי לישראל). הוא למד בביה"ס "דורש ציון", בישיבת "קול תורה" ובסמינר למורים ה"מזרחי". בעודו תלמיד, החל לפרסם מאמרים בהיסטוריה יהודית. ספרו הראשון, מהדורה מדעית של ספר "זמרת הארץ" על פרשת המלחמות בין פחת דמשק לבין מושל טבריה יצא לאור בהיותו בן תשע עשרה. בד בבד המשיך בלימודיו התורניים בישיבת "קול תורה" אצל מורו ורבו רבי שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל, והוסמך לרבנות בידי רבה הראשי של ירושלים - הרב צבי פסח פרנק זצ"ל.

באמצע לימודיו בסמינר, ביקש ממנו רקטור האוניברסיטה הרב פרופ' שמחה אסף ז"ל, שיצטרף לאוניברסיטה העברית כתלמיד. בתקופת לימודיו, כשכרסו כבר הייתה מלאה בידיעות ומקורות ששאב ממקורות ראשוניים, מכתבי יד, מאגרות ומתעודות, קיים שקלא וטריא בנושאים מחקרניים עם מוריו וכן עם חוקרים מהארץ ומהתפוצות. מצעירותו יצאו לבניהו מוניטין כמומחה בקריאת כתבי יד עתיקים ובפענוח שמות המחברים, תקופתם ומכלול ענייניהם. בשל כך שהה עוד בשחר נעוריו באוניברסיטאות ובספריות בעולם (כגון ספריית ששון הנודעת וספריית הסמינר התיאולוגי בניו יורק) כדי לסייע בידם בפענוח כתבי יד, מסמכים ותעודות היסטוריות. מתוך כך נתוודע אל אישי מדע דגולים בחו"ל והיה בקשר מדעי אתם, בהם: פרופ' שאול ליברמן, פרופ' ססיל רות, פרופ' סאלו בארון, פרופ' אלכסנדר מרכס ואחרים. בניהו ייסד יחד עם יצחק בן-צבי ז"ל את "המכון לחקר קהילות ישראל במזרח התיכון" ("מכון בן-צבי"). תחת ניהולו המכון התרחב, התעצם וקשר קשרים נרחבים עם גופים העוסקים בחקר ההיסטוריה היהודית. בניהו ריכז במכון אוסף מקורות עשיר, ראשון וייחודי של ספרים, של כתבי יד ושל תעודות וכן צילומים לאלפים של מקורות היסטוריים נדירים שליקט. בהנהגתו הפך המוסד גם למכון להכשרה של סטודנטים, שקיבלו בפעם הראשונה עידוד והכוונה להתמחות בחקר תולדות ישראל במזרח התיכון. כמו כן יזם וערך את ספר השנה של המכון, "ספונות". במה זו נחשבה לאחת הבמות הטובות ביותר בחקר תולדות ישראל. ט"ו כרכים של "ספונות" יצאו לאור בעריכתו.

בשנת תשכ"ה (1965) קיבל תואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים על חיבורו 'ספר תולדות הארץ'. חיבור שמוריו הפרופ' גרשם שלום והפרופ' יצחק בער הכתירו אותו מצטיין בהצטיינות יתרה. בשנות השבעים של המאה העשרים הוזמן לשמש פרופ' לתולדות עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב ואף נתמנה שם חוקר ב"מכון לחקר התפוצות".

ברגיל servitus עשויה לפקוע עקב היעדר שימוש בשטח ה"משועבד",³³ אולם ממקור אחד עולה שיש דרך נוספת שבה servitus יכולה לפקוע. ב-D. 8.6.14pr (Iavolenus,³⁴ libro 10 ex Cassio) נאמר:

אם מקום שהיה משועבד באמצעות iter, via או actus נשטף על ידי נהר בתוך הזמן שעד אז אמורה ה-servitus לפקוע, אך הוא הושב [למצבו הקודם] על ידי אדמת סחף (alluvium), גם ה-servitus מושבת למצבה המקורי; אך אם זמן זה עבר עד שה-servitus פקעה, עליו לחדשה.³⁵

מדברים אלה עולה ששיטפוננו של השטח ה"משועבד" עשוי להביא לפקיעתה או למצער להקפאתה³⁶ של ה-servitus, שהרי יכולנוס כותב שה-servitus על שטח שנשטף חוזרת (servitus [...] restituitur) כאשר הדרך מושבת לקדמותה מבחינה פיזית (על ידי אדמת סחף); ומכאן שאם לא הושבה הדרך לקדמותה, ה-servitus לא תהיה בתוקף. כרגיל בספרות המשפט הרומי,³⁷ לא צוינו הנימוקים לפסיקה הנדונה, אולם אפשר בקלות לפרש³⁸ שזכותו של מקבל הדרך להמשיך להשתמש בה מותנית בקיומה הפיזי התקין והנורמלי של הדרך, כמקום המאפשר מעבר נוח לשטח המבוקש. הצעה זו מסתברת הן לאור שיקולים מהותיים-עקרוניים (כל ההצדקה לשעבוד הקרקע נובעת, כפי הנראה, מן העובדה שהצדדים רצו לאפשר כניסה נוחה לשטח המבוקש, דבר שאינו קיים אחרי שיטפון הקרקע) והן לאור שיקולים פורמליסטיים (שכן מה ש'נקנה'-שועבד היה "דרך", ולא שטח שלא ניתן להגדירו כדרך, כגון "דרך" שניטשטשה עד שלא ניתן לזהותה ככזו).

נחזור עכשיו למשנה כתובות יג, ז. כאמור, הפירושים שהוצעו בבבלי למשנה זו מניחים שלאדם שאבדה "דרך שדהו" יש בעלות מלאה עליה. אולם אם נניח שהמשנה

33 ראה למשל Buckland, *Text-Book*, p. 267 (פקיעת servitutes נידונה בהרחבה ב-D. 8.6).

34 יכולנוס חי ופעל לקראת סוף המאה הראשונה לספירה הכללית (ראה למשל A. A. Schiller, *Roman Law: Mechanisms of Development*, The Hague 1978, pp. 331-332), ומכאן שהמרחק הכרונולוגי בינו לבין החכמים שצוטטו במשנתנו אינו גדול.

35 Si locus, per quem via aut iter aut actus debebatur, impetu fluminis occupatus esset et intra tempus, quod ad amittendam servitutem sufficit, alluvione facta restitutus est, servitus quoque in pristinum statum restituitur: quod si id tempus praeterierit, ut servitus amittatur, renovare eam cogendus est

36 ראה למשל B. Biondi, *Le servitù prediali nel diritto romano*, Milano 1954, pp. 325-326, 331

37 ראה למשל Watson, *The Spirit of Roman Law*, p. 89 (והשווה הנ"ל, *The State, Law and Religion: Pagan Rome*, Athens, Georgia & London 1992, p. 70).

38 ברם ברור שפרשנות כזו אינה מחויבת המציאות, שכן אפשר לטעון שעצם השינוי בנכס הוא שמפקיע ממי שקיבלו את הבעלות (החלקית) עליו, על דרך האמור לעיל, סעיף ג.

ההקשר המלא:

כי שנא שלח (מלאכי ב, טז) - ר' יהודה אומר: אם שנאתה שלח; ר' יוחנן אומר: שנאוי המשלח. ולא פליגי, הא בזוג ראשון הא בזוג שני.

הגרסה "ר' יהודה" שבדפוסים ועוד, כלומר, התנא ר' יהודה, איננה אלא אחת מני רבות שהוחלפו בהן התנא והאמורא בשינוי קל של ר'/רב, וכווראי הדין עם גרסת "רב יהודה", אמורא, האומר את דבריו ישירות על הפסוק, והחולק עליו אמורא הוא, ר' יוחנן,¹³³ על אף זרות הצירוף מבחינה כרונולוגית. הגורסים "ר' יהודה" התאימו את הכול ללשון תנאים, "אומר" ולא "אמר", וכן נעשה גם לדברי ר' יוחנן בשני עדי נוסח. רש"י פירש: "אם שנאת' שלח כרבי עקיבא. אם שנואה היא לפני המקום שלח [= ענף ב] כב"ש. ואית דגרסי: שנוי המשלח [= ענף א], וזו שמעתי. שנוי המשלח לפני המקום, ואפילו לבית הלל נהי דלא כייפינן שלא להוציא, מיהו שנוי הוא". רש"י פותח בגרסת הענף השני לדברי ר' יוחנן, ומוסיף ("ואית דגרסי... וזו שמעתי") כבענף הראשון.¹³⁴ מכאן משתמע שגרסת הענף הראשון היא זו שהייתה משוקעת בתורת רבו (רבותיו) של רש"י ("זו שמעתי"), וכבואו לכתוב את פירושו לגיטין היה מונח לפניו (גם) נוסח הענף השני.

כ"י מינכן מציג את גרסת הענף הראשון לצד גרסתו, גרסת הענף השני, ובדפוס פארה הובהר שאלה הן שתי גרסות מוחלפות, שהוסיף כדרכו "דבר אחר". וכך הוגה, ביד שנייה, גם בכ"י וטיקן 130, המייצג המובהק של הענף הראשון. אמור מעתה: כתב יד זה, שכל גרסאותיו כמעט, עד כמה שראינו, תולדות הענף הראשון הן, נושא בכתיבה נוספת בגיליון אף תיעוד הענף האחר, בחילוף משמעותי זה!¹³⁵ הפרש גדול קיים בין שני הסגנונות שלפנינו בחילוף זה. גרסת הענף הראשון, "שנוי המשלח", נראית קרובה לפשוטם של דברי מלאכי, והיא שיטה המגנה את הגירושין, ובמיוחד גירושי אשתו ראשונה.¹³⁶ ואילו הענף השני מתרחק מעמדה זו, ומקרב את דברי ר' יוחנן לדברי רב יהודה. אין ר' יוחנן אומר, כבענף הראשון, שהגירושין עצמם דבר מגונה הם. אדרבה, אישה שנואה - יש לגרשה. ולא חלק ר' יוחנן על רב יהודה אלא בזה, שרב יהודה אומר לך: אם שנאת אתה את אשתך גרש

133 וכפי שכתב המהרש"א (לפי האוקימתא): "והני אמוראי לא פליגי כדמסיק הא בזוג ראשון" (חידושי הלכות, גיטין צ ע"ב).

134 "זו שמעתי" מוסב על "ואית דגרסי". השווה רש"י יבמות עב ע"א, ד"ה קתני מיהת, ודוק. על מונחי רש"י דומים ("אבל לא שמעתי", "ראשון שמעתי") ראה פרידמן, מהדורות רש"י, עמ' 169-170.

135 השווה כזאת: פרידמן, האומנין: נוסח, עמ' 141; הנ"ל, לאילן היוחסין, עמ' 108.

136 ראה את הדין בכיאיורי לפרק המגרש, הסוגיה העשרים ושלוש.

ההקדמה למשנה תורה: מקורות והערות

חכם וחכם", ולא רק "לסנהדרין".⁹⁸ לעניינו של דיון זה נזכיר שישנו ממד נוסף, מעבר למתחם של ארבע אמות של הלכה, שנגרר מאותו כוח על-טבעי של "חכמי הדורות", והוא החיוב לציית להם גם בדברים שאינם שייכים לביאור המצוות:

וכמו שנצטוונו לילך אחרי הסכמתם [של חכמי הדורות] במשפטי התורה, כן נצטוונו לכל מה שאמרו לנו על צד הקבלה מהדעות ומדרשי הפוסקים, יהיה המאמר ההוא מצוה או לא יהיה [ראה הערות המהדיר]. והנוטה מדבריהם, אפילו במה שאינו מביאורי המצוות, הוא אפיקורוס ואין לו חלק לעולם הבא.⁹⁹

בהמשך מביא הר"ן חיזוק לדוקטרינה זו מאותו מעשה בתלמיד שהיה "מלעיג" (בדפוס "לגלג") על הדרשה שדרש רבי יוחנן ("יתב וקא דריש"). ואולם חרף העובדה שלבסוף התנצל אותו תלמיד, נזף בו רבי יוחנן ואמר לו:

"מלעיג על דברי חכמים אתה [...] ונעשה גל של עצמות" [כבא בתרא עה ע"א; סנהדרין ק ע"א]. והרי מה שאמר כאן רבי יוחנן, אינו דין וחוק מחוקי התורה, ואף על פי כן העלו כאן שהוא מדרכי אפיקורסות - שהוא בזה דבר ה' יתברך שאינו מאמין למי שהוא מצווה להאמין. כי החולק על דברי רבותינו ז"ל כחולק בעיקר התורה.

ברם ישנו שינוי חד בין מי ש"מלעיג" על דברי חז"ל, שהוא מין (ראה ברכות נח ע"א), במיוחד במקרה של אותו תלמיד שלגלג על דברי רבי יוחנן ראש חכמי ישראל, בשעה שישב ו"דרש", זאת אומרת ברבים, לבין אדם "הנוטה מדבריהם".¹⁰⁰ ועוד, קשה לקבוע, כיצד יעלה ביד הציבור הרחב להגדיר בדרך הוגנת, מי מבין מכלול החכמים בדרגת "גדול הדור". במיוחד כאשר הדעות חלוקות, ויש טענות בעד ונגד. ועוד, חבל שלא מסרו לנו מה הן אמות המידה שעל פיהן יעלה ביד כל יחיד ויחיד לקבוע לאן פניהם של "הרבים" נוטים, ובכן להגיע לשיפוט הוגן בכל הנוגע לדיני התורה! ולעצם העניין, חז"ל דרשו "אחרי רבים להטות" (שמות כג, ב) לגבי חברי בית הדין (משנה סנהדרין א, ו ותוספתא סנהדרין ג, ז, עמ' 419), ובל יראה ובל

⁹⁸ שם, עמ' תסח. ראה הערה שם, והשווה שם, עמ' תקטז, תקיח על "חכמי הדורות".

⁹⁹ שם, עמ' תקכה-תקכו.

¹⁰⁰ הדעה כי "הנוטה מדבריהם" בענייני הגדות "הוא אפיקורוס ואין לו חלק לעולם הבא" פוגעת בכבוד הגאונים, ובראשם רב שרירא גאון ורב האיי גאון; ראה אוצה"ג, חגיגה, עמ' 60, והמקורות שצוינו באוצה"ג, ברכות, עמ' 91 הערה 10. שים לב, שאותו תלמיד פגע בכבוד רבי יוחנן בשעה שישב ו"דרש"; זאת אומרת "ברבים"; ראה ר' יונה בן ג'נאח, ספר השרשים, מהדורת בנימין זאב באכער, ברלין תרנ"ו, עמ' 114: "דרש [...] פירושו ובאורו: 'בגלוי' [= 'ברבים'], ראה לעיל שו' 49. ואמרת 'בגלוי' לפי שהלשון הזה סוכל [= תואם] הענין הזה".

המאה השש עשרה, ששרידי החיבור נתגלגלו לירדיהם.⁹⁰ אפילו ראה רי"ש בן חכמון משהו מפירושים אלה, אין בכך אפוא כל ראייה להקדימו לימי הרמב"ם. ענייננו איננו אפוא אלא חיזוק נוסף למסקנה, שרי"ש בן חכמון לא היה מרואי פני הרמב"ם: הרי האוטוגרף של הרמב"ם לפירוש המשנה בידינו, ושם גלוי הדבר לעין שקדושת בכור חו"ל לא ניתוספה אלא במאוחר - אך רי"ש בן חכמון אינו מודע לכך. אין ספק אפוא שעלינו לאחוז בעדותו הברורה של כתב ידו של הרמב"ם, ולדחות מפניה את סברת רי"ש בן חכמון. תחילה סבר אפוא הרמב"ם שאין כלל קדושה בבכור חו"ל, ולאחר מכן הודה כי אף שאינו קרב, מכל מקום קדושה יש בו ואינו נאכל אלא במומו.

1. שיטות הראשונים בביאור דעתו הראשונה שלרמב"ם

מן האמור לעיל (סוף סעיף ג) עולה, כי דעתו הראשונה שלרמב"ם מצויה בניגוד חריף לתלמוד: בשורת מעשים המסופרים בתלמוד מפורש, שהאמוראים נהגו אף בבבל בבכורה.⁹¹ מעשים אלה מאפשרים לכאורה אחת משתיים: אפשר שר' עקיבא אף הוא מודה שקדושת הבכור בחו"ל במקומה עומדת, ולא נשללה אלא הקרבתו; ואפשר שאף כי ר' עקיבא שולל מבכור חו"ל כל קדושה, הרי האמוראים הכריעו כר' ישמעאל. אך בשיטתו הראשונה לא נסתפק הרמב"ם בהכרעה כר' עקיבא לעניין שלילת הקרבתו של בכור חו"ל,⁹² אלא קבע שאין בבכור זה כל קדושה: "הרי הוא כחולין". כיצד אפוא הכריע נגד האמוראים?

ארבעה ראשונים בשלוש ארצות אימצו את שיטת הרמב"ם הראשונה, והוצרכו להתמודד עם קושי מכריע זה.⁹³ בספרד כתב בעל החינוך (עשה יח), שאף כי מן התורה אין קדושת בכור בחו"ל, הרי מדרבנן היא נוהגת אף שם.⁹⁴ אף ר"מ המאירי

90 ראה מאמרי שם, עמ' 157 והערה 161, על עדויותיהם של ר' משה אלאשקר ור' בצלאל אשכנזי.

91 ראה לעיל הערה 52; ועיין רמב"ן, הלכות בכורות, סוף פרק ה. וראה להלן.

92 על דבריו התמוהים של בעל כסף משנה, הלכות כלים יח, יג והלכות סנהדרין יח, א, כאילו לדעת הרמב"ם ר' ישמעאל רבו של ר' עקיבא היה ואין הלכה כר' עקיבא נגדו, כבר עמדו; ראה למשל שו"ת נודע ביהודה, תניינא, אבן העזר, סי' קמח. לאמתו שלדבר הרמב"ם סבר להפך, שר' ישמעאל תלמידו של ר' עקיבא היה; ראה פירושו למשנת עדיות ב, ו והקדמתו למשנה תורה. ואף על כך כבר תמהו. ראה למשל הגהות יעב"ץ לעדיות שם: "מי אמר זה?" ואכמ"ל.

93 רלב"ג, שבתחילה אימץ אף הוא שיטה זו (ראה להלן נספח א), לא ראה כנראה צורך להתמודד עם קשייה התלמודיים במסגרת פירוש לתורה. ר"ש שרייבר (בית שלמה, ב, ירושלם חש"ד, בסוף הספר [עמ' רסב]) הציע, שכשיטה ראשונה של הרמב"ם סבור אף בעל הקינה "אלי ציון", בקוננו על ביטול הבכורות; אך בקינה האמורה לא מדובר בבכור בהמה טהורה אלא ב"פדיוני בכוריה", ופדיון הבן ופטר חמור נודג לכולי עלמא גם בחוץ לארץ, ואין לזה כל עניין לשיטת הרמב"ם הנידונה.

94 ספר החינוך, מצווה יח. בעל מנחת חינוך שם, ס"ק כה, כתב שכך גרס בעל החינוך ברמב"ם,

ספר זכרון לפרופ' מאיר בניהו
מחקרים בקבלה ובמחשבת ישראל, בספרות, בשירה, בפיוט ותפילה

חלק ב'

ספר זכרון לפרופ' מאיר בניהו

מחקרים בקבלה ובמחשבת ישראל, בספרות, בשירה, בפיוט ותפילה
מוקדשים לזכרו של הרב פרופ' מאיר בניהו מנוחתו כבוד

עורכים: משה בר-אשר, יהודה ליבס, משה עסיס, יוסף קפלן

ספר זכרון לפרופ' מאיר בניהו

מחקרים בתלמוד, בהלכה ובמנהג, בתולדות עם ישראל,
בקבלה ובמחשבת ישראל, בספרות, בשירה, בפיוט ותפילה
מוקדשים לזכרו של הרב פרופ' מאיר בניהו זכרו לברכה

ספר זכרון לפרופ' מאיר בניהו

חלק שני

קבלה ומחשבת ישראל
ספרות, שירה, פיוט ותפילה

עורכים

משה בר-אשר, יהודה ליבס,

משה עסיס ויוסף קפלן

כרמל • ירושלים

המרכז לחקר התפוצות
ע"ש גולדשטיין-גורן
GOLDSTEIN-GOREN
DIASPORA RESEARCH
CENTER

ירושלים תשע"ט

חלק ראשון: חקרי תלמוד, הלכה ומנהג
תולדות עם ישראל

חלק שני: קבלה ומחשבת ישראל
ספרות, שירה, פיוט ותפילה

כל הזכויות שמורות © Copyright
תשע"ט - 2019

כל הזכויות שמורות למחברים, להוצאת כרמל ולבית ההוצאה של 'מרכז מורשת הרב נסים'

הוצאת כרמל

ת"ד 43092, ירושלים 9143002
טל' 02-6540578 · פקס 02-6511650
books@carmelph.co.il
www.carmelph.co.il

מרכז מורשת הרב נסים

הראשון לציון, הרב הראשי לישראל
רחוב ז'בוטינסקי 44, ירושלים
טל' 02-5633789 · פקס 02-5637524
info@yadharavnissim.com
www.yadharavnissim.com

אין להעתיק ספר זה או קטעים ממנו לצורך מסחרי בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני,
מגנטי או מכני (לרבות צילום, מיזעור והקלטה) (ללא אישור בכתב מהמוציא לאור).

מסת"ב 978-965-540-853-9 ISBN

עריכת לשון והתקנה: אברהם בן-אמתי
מפתחות: דורון ליבנה

עימוד: רפאל פרימן 'רננה' - עימוד ועיצוב ספרים
www.renanatype.com

תוכן העניינים

חלק ב

השער השלישי: חקרי קבלה ומחשבת ישראל

- 745 יהודה ליבס - שנת פטירתו של ר' משה די ליאון
- משה אידל - פירושו של ר' נחמיה בן שלמה הנביא לשבעים שמות האל
- 751 ו"השיח המשולש"
- יוסף דן - האצילות השמאלית לעומת העמוד השמאלי: שתי תפיסות
- 799 מנוגדות של מקור הרע בקבלה בספרד במאה השלוש עשרה
- דב שוורץ - על תפיסת השכל החומרי בכתבי הוגים יהודים-ביזנטיים
- 823 בשלהי ימי הביניים
- אליעזר באומגרטן, אורי ספראי ויוסי חיות - "ראה כל העולם כולו כדמיון
- 843 סולם": אילן קבלי לר' יהושע בן ר' דוד מכורדיסטן
- 873 יחיאל גולדהבר - לבירור זהותו של מחבר חמדת ימים
- בועז הוס - "העץ הנחמד בן ישי חי על האדמה": על מקורו השבתאי של
- 909 סדר ט"ו בשבט
- זאב גריס - הסיפור בדרשות המגיד מדובנא
- 921 שאול רגב - עיונים בפרשנות האגדה של הרב יוסף חיים
- 933

השער הרביעי: שירה, פיוט ותפילה

- 979 שולמית אליצור - שבעתות קליריות ללילי פסחים על פי ימות השבוע
- 1005 משה חלמיש - לנוסח הבקשה בברכת חונן הדעת
- מתי הוס - יעקב בן אלעזר: בירורים בשאלת זמנו ומועד חיבור 'ספר
- 1021 המשלים'
- 1057 בנימין אליצור - לסדרו ודרך הדפסתו של מחזור אדם צובה
- 1067 דבורה ברגמן - משפט והלכה בבדיחותא דקידושין
- 1085 טובה בארי - גלגוליו של הקובץ שארית ישראל לרבי ישראל נג'ארה

תוכן העניינים

- אפרים חזן ורחל חיטין-משיח - "אצילי עמי התפללו לאל אֵילם": פיוט
 1095 "מי כמוך" על ביאת הצרפתים לארג'יל
 1119 משה בר-אשר - על העשייה בההדרת סידורים כמנהג הספרדים בדרונו

מפתחות

- 1139 מפתח העניינים והמושגים
 1167 מפתח שמות האנשים והמקומות
 1199 מפתח המקורות

פירושו של ר' נחמיה בן שלמה הנביא לשבעים שמות האל ו"השיח המשולש"

לפנינו סוג מסוים מאוד של שיח, שיש בו גימטרייה המקשרת בין יחידות [א] ו- [ב] (אף כי גם הפרקטיקות של א"ת ב"ש, א"ל ב"ם וראשי תיבות ממלאות תפקיד זה, אם כי לעתים רחוקות יותר) ואחר כך בא הפירוש על התיבה או התיבות העולות בגימטרייה [ב] דווקא, באמצעות היחידות [ג], ולא תמיד יש התייחסות ליחידות [א]. מבנה שיח זה אופייני לשתי מובאות שמופיעות במפורש הן בשמו של ר' נחמיה והן לפירוש לע' שמות של שר הפנים ולפירוש לשבעים שמות האל, ולכן לדעתי מחבר אחד כתב את כולן. עד אשר לא ימצא מחבר אחר שנקט דרך זו, יש לראות בפירושו לשם מ"ב ובפירושי השמות את יצירתו של מחבר אחד. אולם נוסף על הרמיון הרב בשיח ובפרטי הגימטריות אפשר לזהות זיקה בין הפירוש לשמות האל ובין חיבורים אחרים של ר' נחמיה, שהיא עניין של נושאים משותפים, המצויים כמה פעמים בחיבורים אלה, אך נעדרים, עד כמה שידיעתי מגעת, מחיבורים אחרים. לדעתי יש שוני משמעותי בשימוש בגימטרייה באסכולת חסידי אשכנז לעומת שימושו בה של ר' נחמיה. זה האחרון חופשי הרבה יותר בשימושו, ומעוניין פחות בחשיפתה של ההרמוניה הנסתרת בין רבדים שונים במציאות או בין המציאות וחלקים שונים של מבנה התפילה או מבנה המקרא. ריבוי הפרשנויות אצל ר' נחמיה לאותו שם, כפי שאפשר להיווכח מקיומן של יותר מיחידה אחת [ב] ליחידה [א], וכן גרסאות שונות לאותו פירוש, ושימוש ביותר מכתוב אחד של אותה מילה לצורך גימטרייה, מלמדים על פרשנות הרבה יותר פתוחה, האופיינית גם לגישה הנמצאת בספר החכמה המיוחס לר' אלעזר מוורמס, ואין ספק כי עניין חשוב זה מבדיל את מחברו של חיבור זה מגישתו של ר' אלעזר מוורמס עצמו.⁸³

יש לציין, כי במסגרתו של השיח המשולש אפשר להבחין בקיומן של שתי מגמות שונות: כאשר הפרשן מפרש פיוט, ויחידות [א] הן תיבות בעלות משמעות, הרי שיחידות [ב] הן בדרך כלל שמות ממקורות שונים ולרוב חסרי משמעות סמנטית. אולם כאשר ר' נחמיה מפרש רשימות של יחידות חסרות משמעות המציינות שמותיו של אל או של מטטרון, הרי שיחידות [ב] הן בעלות משמעות סמנטית, שהולכת ומתרחבת ביחידות [ג].

83 ראה ד"מ הלוי סיגל, ספר סודי רזי סמוכים 2, ירושלים תשס"א, עמ' נח-נט. סיגל ראה בגישה זו גישה מאוחרת, בת אמצע המאה השש עשרה, בעוד שלדעתי היא הופיעה בראשית המחצית השנייה של המאה השלוש עשרה. ראה אידל, "על הפירושים", עמ' 260-261. על דרכי השימוש בגימטרייה אצל ר' אלעזר מוורמס ראה D. Abrams, "From Germany to Spain: Numerology as a Mystical Technique", *Journal of Jewish Studies* 45 (1996), pp. 85-101; הנ"ל, "כתיבת הסוד באשכנז והמעבר לספרד", מחניים ו (תשנ"ד), עמ' 94-103. לדעתי סוג זה של פרשנות פתוחה שהוכרתי כאן עשוי היה להשפיע על מקובלים בספרד במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה דוגמת אברהם אבולעפיה, ולתרום משהו לתפיסה של איך-סופיות הפרשנות גם בין מקובלי קסטיליה. וראה אידל, "מגן רוד". על נושא זה ראה בהרחבה בהמשך.

האצילות השמאלית לעומת העמוד השמאלי

קדושה וטהורה, יסוד הטוב ועמוד השלימות להתאצל משפע הודו כל טוב, ולהעמיד העולם על מציאות הסדר השלם והבנין הנכון הראוי להתקיים בקיום השלימות והמעלה, ולתת לכל נמצא חק הראוי לו ולהעמיד יסוד המינים העליונים ליישוב העולם ומלואו במילוי הברכות הערוכות מיסודי הברכות העליונות המלאות ברכות ה',²³ לברך את ראשי הכחות העליונים המעמידים הנמצאים השפלים בהתמדת שלימות מציאותם להפיק הכוונה התכלית מרצון יוצרם בהוויית מציאותם.

בראשית הדברים האציל האל, "בכח גדולת שמותיו הנעלמים", מציאות מושלמת, "יסוד הטוב ועמוד השלימות", שנאצל "משפע הודו", מציאות שמאפיינים אותה החוק והסדר, "ולתת לכל נמצא חק הראוי לו". המטרה הייתה "להעמיד יסוד המינים העליונים ליישוב העולם ומלואו". בתוך מציאות זו, שהמונח החוזר המאפיין אותה הוא שלמות, פועלים היצורים לפי הכוונה והתכלית של רצון בוראם. משמע, השלב הראשון בהתהוות המציאות האלוהית והארצית הוא תהליך אצילות שבו נוצרו שלמות, חוק וסדר העולים בקנה אחד עם כוונתו ורצונו של הבורא. ציור זה של השלמות מעלה את התהייה - אם כל כך טוב, מניין בא הרע?

כך עלה ברצונו האלוהי הטהור להמציא מצואים על סדר הכוונה המופלגת, נפלאות עד מאד ורחוקה וזרה מעיון שכל כל בעלי שקול הדעת וסברא, והיא קבלה נאמנה מסורה לכל בעלי חכמה נעלמה גמרא גמורה, והיא כי אי אפשר להתקיים המציאות הכללית כי אם במצואים אשר הם להטיב ולהרע, לקיים ולהתמיד ולכלות ולהאביד, לתת שכר טוב ולהעניש, "והאלהים עשר שייראו מלפניו" (קהלת ג, יד), ואמר שלמה: "גם זה לעומת זה עשה האלהים" (קהלת ז, יד), ואחז"ל: ברא צדיקים ברא רשעים ברא גן עדן ברא גהינם,²⁴ להורות שברא דבר והפכו. ואמר הנביא: "יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא רע אני ה' עושה כל אלה" (ישעיה מה, ז). והנה מכוונת מאמר זה נוכל להבין ולדעת כי השם ית' יצר דבר והפכו, ועשה מעשה השלום שלם להשלים בשלימותו לטובים ולישרים בלבנותם. וברא הרע - בריאה חדשה בנבראים, ממונים ליסר ולהעניש למורדים ולפושעים ולדורכים בדרך חשך ואפלה, דרך לא סלולה.

ניתן להבין כי תיאור השלמות בתחום הקדושה בפסקה הקודמת הוא נחלתם של "כל בעלי שקול הדעת וסברא" ומתאימה היא ל"עיון השכל". בפנייתו אל תחום הרע נפרד ר' משה מבורגוש מתחומם של אלה, ופונה אל "סדר הכוונה המופלגת,

23 זהו רמז ברור לפתיחתו של ספר הכהיר, בדרשה על "מלא ברכת ה'".

24 חגיגה טו ע"א.

על תפיסת השכל החומרי בכתבי הוגים יהודים-ביזנטיים בשלהי ימי הביניים

מבנה: חלוקת השכל

תורת השכל הייתה לסוגיה החביבה על ר' אפרים בן גרשון בדרשותיו.⁴⁰ ר' אפרים, שפעל באמצע המאה החמש-עשרה, השתמש במערכת מקורות שבחלקה איננה רווחת בדיונים השכלתניים על תורת השכל במערב. מערכת זו נאופלטונית ביסודה, והיא מסתמכת על החיבורים העגולות הרעיוניות של אלכטליוסי ומאזני העיונים המיוחס לאלגזאלי, אולם בחלקו הגדול הוא העתקה מכתבי אח'ואן אלצפא'.⁴¹ במיוחד העתיק ר' אפרים מתוך שער השמים לר' יצחק אבן לטיף, חיבור שלא השפיע על השכלתנות בספרד במאות הארבע-עשרה והחמש-עשרה.⁴² על כן נעמוד להלן בהרחבה על מקורותיו של ר' אפרים ועל הממד הטרימינולוגי של תורת השכל בדרשותיו. בדרשה אחת פתח ר' אפרים בפרפרזה על דבריו של אבן לטיף בשער השמים, שער הראשון פרק העשרים, כדלהלן:

דע אתה המעיין במאמרי זה כי חכמי הרופאים הרחיבו בזכרון כוחות הנפש הכוללת, הנקראים נפשות, ואמרו כי הם שלושה, קראום נפש צומחת, ונפש חיה ונפש מדברת, והוסיפו עוד ב', והם נפש פלוסופית ונפש נבואית.⁴³

לפי דברים אלה אימצו אבן לטיף ור' אפרים את חלוקת השכל לשלושה "כוחות" או "נפשות". ראוי לציין, כי חלוקה זו מושפעת מהמינוח והתוכן של העגולות הרעיוניות לאלכטליוסי. ואלה הם הכוחות:

(א) נפש משכלת-מדברת (מקביל לשכל המעשי ולכשרים אנימטיביים שונים).

(ב) נפש פלוסופית (השכל העיוני).

(ג) נפש נבואית. כוללת שלושה כשרים:

(1) מצע המאפשר דבקות בשכל הפועל.⁴⁴

40 ראה עליו י' הקר, "שיטת ה'סורגון' והשפעתה על החברה היהודית באימפריה העות'מאנית במאות הט'-הי"ז", ציון נה (תש"ן), עמ' 45-41, 50-49.

41 ראה ב' אברהמוב, "מקורותיו של הספר מאזני העיונים לצדק הסרעפים", דעת 34 (תשנ"ה), עמ' 86-83. את תיאור הנפש הנבואית מתוך העגולות הרעיוניות הביא גם ר' מיכאל בן שבת בלבו, כ"י וטיקן 105, דף 256א. הוא ייחס אותו ל"בטלמיוס".

42 ראה ש"א הלר-וילנסקי, "לשאלת מחברו של ספר שער השמים המיוחס לאברהם אבן עזרא", תרביץ (תשכ"ג), עמ' 277-295.

43 אפרים בן גרשון, דרשות, כ"י לונדון, המוזאון הבריטי 379, דף 337א; אבן לטיף, שער השמים, כ"י וטיקן 335, דף 32א.

44 מאחר שקיים פער בין השכל החומרי ובין השכל הפועל, שכולו מופשט מחומר, דנו ההוגים בשאלה כיצד ניתן לגשר על פער זה, ובמילים אחרות כיצד תיתכן דבקות בין השכל האנושי

מההוגים של ימי הביניים המאוחרים, אשר עדיין משלבים את תפיסת ההשגחה והנס בתוך המערכות הקוסמולוגיות.

תוספות אלה מלמדות על דרכי השימוש של ר' יהושע בדבריו של אלדבי העוסקים בסוגיית הדבקות באל כתלויה במונחים פילוסופיים של אחדות שכל משכיל ומושכל, ובמבנים הקוסמולוגיים הנגזרים מכך. ר' יהושע מקבל את המונחים של הדבקות הפילוסופית, אך כחלק מתפיסה קבלית אשר מקורה בכתיב אבולעפיה הוא משלב אותה בתוך הקשרים קבליים.⁹² כך יוצא, כי על פי מחבר האילן האחדות בין "שכל משכיל ומושכל" אפשרית רק בעולם האצילות, וזאת כיוון שמושג החידוש וה"בריאה" סותר את השגת האל השלמה.

הנטייה לשפה פילוסופית ולשילוב בינה ובין השפה הקבלית יכולה גם להסביר את הבחירה של המחבר בציטוטים הרבים מתוך פירוש זולתי על מערכת אלוהות [להלן: פ"ז]. הבחירה בפ"ז חשובה, שכן אם אכן השתמש המחבר במהדורה הנדפסת של הספר, משמעות הדבר היא העדפה מודעת של פ"ז על פני פירושו המוכר והנפוץ של ר' יהודה חייט, אשר אינו מצוטט באילן כלל. ניתן לציין כמה סיבות אפשריות להזדהות של מחבר האילן עם פ"ז דווקא. ר' יהודה חייט מתנגד בהקדמתו לתפיסותיו הקבליות של אברהם אבולעפיה.⁹³ כמו כן מתנגד חייט לנטיות הפילוסופיות אשר עומדות בבסיס פירוש זולתי.⁹⁴ וזאת בניגוד לפ"ז עצמו, אשר קיימת בו השפעה מפורשת של המסורת האבולעפיינית.⁹⁵

3. מטטרון וחיות המרכבה

דברי אלדבי משתלבים היטב במבנה שיצר ג'קטיליה, ומספקים הבנה חדשה למבנה האילן בכללותו ולדרך השימוש בו כפי שעוצב על ידי ר' יהושע. בשונה מאילנות המתארים תהליך השתלשלות והאצלה מלמעלה למטה, אילן זה מסרטט תהליך התקדמות וצמיחה מלמטה למעלה, כאשר לימוד והבנה של הקומה התחתונה

92 על תבנית זו של אחדות שכל משכיל ומושכל בהקשרים אבולעפייניים ראו משה אידל, פרקים בקבלה נבואית, ירושלים תש"ן, עמ' 25-37. על השפעות תפיסה זו ראו יוסף שוורץ, "מאגיה פילוסופיה וקבלה: הפרשנות המיסטית והמאגית של מורה הנבוכים בימי הביניים המאוחרים", דעת 66-64 (תשס"ט), עמ' 99-132; עמירה ערן, "חלחולה של תפיסת ההשכלה הנבואית של אבן סנא מן הפרשנות המיסטית לרמב"ם על לר' נחמן מברסלב", שם, עמ' 71-76.

93 על התנגדותו של חייט לאבולעפיה ועל היחס בין חייט ובין פ"ז ראו Moshe Idel, "Encounters between Spanish and Italian Kabbalists in the Generation of the Expulsion", in Benjamin R. Gampel (ed.), *Crisis and Creativity in the Sephardic World*, New York 1997, pp. 189-222.

94 אפרים גוטליב, "קבלת ר"ג ומערכת האלהות", מחקרים בספרות הקבלה, תל אביב תשל"ו, עמ' 289-290.

95 על ההשפעה של אבולעפיה על פ"ז ראו משה אידל, "הפירוש המאגי והנאופלטוני של הקבלה בתקופת הרנסאנס", מחקרי ירושלים במחשבת ישראל ד (תשמ"ב), עמ' 60-112 ובהפניות שם.

לבירור זהותו של מחבר חמדת ימים

ישראל ברגר, מרבני בוקרשט. הלה כתב מאמר ארוך ובו יצא להגן על הספר, והוא מוסר פרט מעניין שאיננו ידוע ממקום אחר: "שרבים הם מנפשות החסידים, כי ירננו עליו, באמרם שמחברו הוא נתן העזתי".⁴² ואף האריך לדחות דברי רי"ע (בטענו שרי"ע הכליל רבים מגדולי ישראל בכת השבתאים, ואף שכוונתו הייתה לשם שמים הרי טעה בזה וכו'), וביקש לומר שהמחבר חי עוד לפני תקופת נתן העזתי! מוכן

42 הרי ר' ישראל ברגר היה מגדולי חסידי שושלת זידיטשוב-קומרנא. ושמה התכוון לחסידים אלו, שכידוע יצאו בשצף קצף נגד חמדת ימים (לעיל הערות 11-14). ומפליא שבמאמר זה הוא מהפך את הצינורות: מצביע על עטרת צבי שהביא כמה פעמים מספר חמדת ימים שלא בשמו אלא בשם "ספר פלוני", ומנצל עובדה זו כדי ללמד סנגוריה על חמדת ימים! גם בסוף דבריו הוא מבכה את הדור הלוקה ברכילות והוצאת שם רע על גדולי ישראל, ומצטט מתוך היכל הברכה לרי"א מקומרנא, פרשת שלח, בגנות מספרי לשה"ר.

אגב, אחד מהמגיבים, ר' אריה כהנא מסיגוט, מוסר לנו על ספר נוסף ש"החסידים" נמנעו מלהסתכל בו והוא ספר מדרש תלפיות, מחשש שבתאות: "וגדולה מזו, זה כמה שנים חששו ונמנעו גדולי החסידים ואנשי מעשה מלעיין בספר הקדוש 'מדרש תלפיות', לאשר כי עילה מצאו מ"ש שמשיה צדיקנו נראים בו דברים מכוערים. עד שבא התייר הגדול הרב הגאון מהרי"ש נ"א אב"ד לבוב ז"ל בהסכמתו שכפי הנראה ידי זרים מכת הש"צ שלטו בו" (הרב אריה כהנא, וילקט יוסף, שנה ב חוברת כב וט"ו באלול תר"ס, סי' רלו). את שבתאותו של מדרש תלפיות כבר חקר גרשם שלום במאמרו 'ר' אליהו הכהן האיתמרי והשבתאות', ספר היוכל לאלכסנדר מרקס, ניו יורק תש"י, עמ' תנא-תעא.

43 "מאמר קנאת האמת" מר' ישראל ברגר, בירור על חמ"י, וילקט יוסף, שנה ב, חוברת טו [סיון תר"ס], סימן קנו.

כמוכן שאין כאן המקום להביא את הטיעונים השונים שהועלו במו"מ, אולם יש להצביע על דבר אחד, על הבורות המבהילה הקיימת בפולמוס (כמו ברוב הפולמוסים). למשל, אחד מהמוקדים הבעייתיים של חמ"י הוא השמטת ההתייחסות לימי בין המצרים: "והשמיט מנהגי חודש אב לגמרי" (תורת הקנאות, אמסטרדם תקי"ב, דף עא ע"ב); "ואין בו שום הזכרה מן מנהגים ט"ב" (עדות ביעקב, אלטונא תקט"ז, דף סח ע"ב); "ונוסף לזה הדפיסו מחדש ולהסתיר טומאתו הדפיסו גם על ט"ב" (התאבקות, אלטונא תקכ"ב, דף קנט). ר' משה ב"ר יעקב מסאטנוב, מגיד מישרים בסיניאטין, כותב: "ולפי שבספר חמדת הימים השמיט אלו הימים ולא נודע אם הוא השמיטו לאיזה טעם או אחרים עכ"פ באתי להאריך קצת במוסר" (משמרת הקדש, זאלקווא תק"ו, גיליון יא, דף א ע"ב).

לאור טענה קשה זו היו שטענו שאין ראיה בכך שלא כתב הנהגות אלו שהיה מכת השבתאים, שביטלו תורת תשעה באב, בכך שהמחבר כן כתב הלכות אלו, אך נאבד! ויתרה מזו, יש שכתב שאכן נדפסו! (ר' חיים לויצר מפולדא, וילקט יוסף, ר"ח אב תר"ס, סי' כז). דברים דומים העתיק חכם ליטאי. לעיל הבאנו רשימה של תלמידי ר' חיים מוולוז'ין שטיהרו את החיבור בעקבות מאמר אחד שמצא חן בעיניו. האחרון שכרשימה, רק אייזיק לייב רבה של העיר קוזניצא, אחרי הבאת מאמרו של ר' חיים, ממשיך מדיליה: "אומרים שהיו מערערים עליו משום שלא חיבר חלק לבין המצרים, ואני ראיתי חלק מיוחד על בין המצרים מס' ח"י בין ספרי הרה"ג ר' יוסף אב"ד דק"ק זאבלודווא", ולא נותר לנו אלא לתמוה מה ראו עיניהם הלא מעולם לא פורסם בח"י חלק להנהגות ימי בין המצרים; ורק במהדורת ליוורנו תקכ"ד נוספו הוספות רבות, וכיניהן הנהגות בין המצרים שנערכו ע"י ר' ישראל שלמה לינגי.

הרב יצחק נסים
הראשון לציון, הרב הראשי לישראל

לכלל ולפרט

הלכות
קצובות

הרב יצחק נסים
לכלל ולפרט

י

לפלל ולפרט

הלכות קצובות

חלק רביעי

מאת

הראשון לציון הרב הראשי לישראל

הרב יצחק נסים זצ"ל

קיבץ: הרב אברהם חמאמי

ערך: הרב יוסף שבח

בית ההוצאה של 'מרכז מורשת הרב נסים'

ירושלים תשפ"א

הרב יצחק נסים

לכלל ולפרט

הלכות קצובות

חלק רביעי

מכון לחקר
היהדות

המכון לחקר היהדות

תשפ"א

תשפ"א

מכון לחקר היהדות

מכון לחקר היהדות

מכון לחקר היהדות

מכון לחקר היהדות

©

כל הזכויות שמורות תשפ"א - 2020

מרכז מורשת הרב נסים

רח' ז'בוטינסקי 44, ירושלים

טלפון: 02-5633789

פקס: 02-5637524

יצא לאור בסיוע המשרד לשירותי דת

נדפס בדפוס "פרינטיב" - ירושלים

תוכן העניינים

שער כב: ברכות

- א. עניית "ברוך הוא וברוך שמו" בברכה שיוצאים בה ידי חובה
 ב. שאלות על נוסח הזימון כמנהג בגדאד;
 מדוע חותמים "על הארץ ועל הפירות" ולא "ועל פרי העץ"?
 על כמה מצות בוצעים ביו"ט ראשון;
 כיסוי העינים בבשכמל"ו שבקריאת שמע;
 יציאה במשקפים לרשות הרבים;
 שיעור טלית קטן לילד;
 נדר לצדקה בטעות
 ג. לא כיוון בברכות השבח ובברכת המזון - האם צריך לחזור?
 איזו חלה בוצעים בליל יו"ט?
 על כמה מצות בוצעים ביו"ט ראשון של פסח בבוקר?
 ד. ברכת הבנות והפאפייה
 ה. מדוע לא תיקנו ברכה על מצוות צדקה
 ו. אכל פרי חדש, ואחר שטעם נזכר שלא בירך ברכת שהחיינו;
 האם מפתה יכול לגרש?
 ז. האם מברכים על ברקים ורעמים בשם ומלכות

שער כג: שבת ויום טוב

- א. הקידוש מעומד או מיושב?
 עניינה של סעודה רביעית במוצאי שבת;
 מדוע אין היובל נוהג בזמן הזה?
 ב. קידוש על "סתם יינם"; ביאור "שהיו מסובין בבני ברק";
 האם מלכי צדק הוא שם? עמידה ב"ברכו"
 ג. הדברת ארבה בשבת
 ד. רחיצה בחמי טבריה לתענוג בשבת
 ה. הכנת קפה נמס בשבת
 ו. חימום אוכל מבושל בתנור ע"י שעון שבת
 ז. אכילה מתבשיל שהוחזר לתנור בשבת ע"י אורח המחמיר בזה בביתו,
 כדי שלא לפרוש מהציבור
 ח. מינוי שומר מצוות למפקד תחנת כיבוי אש?

- ט. האם אישה יכולה לברך על ספירת העומר?
 י. עריכת חופה וקידושין ביום ל"ד בעומר
 יא. תספורת ביום העצמאות ובל"ג בעומר
 יב. האם יש שינויים במנהגי בין המצרים ותשעה באב אחר שחרור ירושלים העתיקה
 יג. השמעת מנגינות עצובות ברדיו בתשעה באב
 יד. בעניין "לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב ויום הכיפורים; ביאור המאמר על אדם הראשון "סרח בעשירית"; היש מצווה לאכול עראי מחוץ לסוכה?
 טו. "תשליך" כשחל ראש השנה בשבת
 טז. בתפילת "תיענו ותיעתרו" שבראש השנה - מה פירוש שיערי לווייה?
 יז. כפרות - בתרגומים או בכסף (מנהג בגדאד)
 יח. ביאור ל"כי לכל העם בשגה" שב"כל נדרי"
 יט. עליית כהן למפסיר במנחה של יום הכיפורים (אחרי שעלו כהן ולוי)
 כ. חיבור פתק עם סכום התרומה לכרטיס שבו רשום שם הנודב, ביום הכיפורים
 כא. על מנהג רבות מקהילות הספרדים שנשים מברכות על הלולב, אף שהיא מצוות עשה שהזמן גרמא
 כב. בעניין ברכת ההפטרות בשבת חול המועד סוכות
 כג. הדלקת נרות חנוכה בברכה בכינוס של ילדים הנערך בבוקר
 כד. שינוי מקום נרות החנוכה אחר ההדלקה
 כה. בפיוט "מי כמוכה" לריה"ל
 - האם יש לגרוס "כרם חמר" או "כרם חמד"?
 כו. ביאור דברי אסתר: "עד עכשיו באונס ועכשיו ברצון"; חזרת הש"ץ במניין מצומצם; בקריאת המגילה לנשים - מי מברך? קפח

שער כה: תוכחה ותשובה

- א. חיוב מחאה נגד פורקי עול (ועל הפטור ממכס למוצא)
 ב. תיקון למי שנפל עם ספר תורה שהחזיק בידו
 ג. תיקון למי שהתאסלם ונשא גויה, ולמי שעבר על איסור גידה
 ד. הוצאת ספר תורה לקריאה במנחה, בתענית שקיבלו עליהם מתפללי בית הכנסת בשל נפילת ספר תורה
 ה.

- ט. העלאת עולים ממרוקו באופן שיש בו חילול שבת, מחשש לפ"נ
 י. הולכת עגלת תינוק בשבת
 יא. ריקוד ומחיאית כפיים בשבת
 יב. אכילת עוגה שיש עליה אותיות בשבת; איזה אוכל טעמו כטעם חזיר?
 יג. שבירת אותיות שעל גבי עוגה בשבת; הגיע באיחור לקריאת המגילה - היכול להשלים?
 יד. הטעם לאיסור רחיצה בסבון בשבת; האם צריכים שומעי ההבדלה להריח הבשמים ולראות אצבעותיהם לאור הנר?
 טו. שימוש ברם קול בבית כנסת בשבת ויו"ט
 טז. בעניין הנ"ל
 יז. בעניין הנ"ל
 יח. שימוש ברם קול בשבת באופן שהציע פרופ' זאב לב
 יט. שימוש ברם קול בבית כנסת בימים הנוראים
 כ. הדלקת חשמל וכיבוי ביו"ט
 כא. הדלקת חשמל וכיבוי בשבת וביום הכיפורים ע"י קטן או גוי
 כב. הדלקת אש ביו"ט
 כג. עשיית מלאכה בצינעה ע"י בן א"י ביו"ט שני של גלויות? דגש בשי"ן של "ושמת שמו אברהם"?
 כד. האם בן א"י יכול לעשות מלאכה בצינעה ביו"ט שני של גלויות?

שער כד: מועדי ה'

- א. כלי חמץ שנמכרו לגוי - האם צריכים טבילה?
 ב. שימוש בתרופה שיש בה עמילן בפסח
 ג. האם כותנה וחמניות הן קטניות?
 ד. הפטרת "וערבה" בשבת הגדול
 ה. הוצאת הגדה של פסח והעלאתה על תקליט
 ו. אמירת "השתא הכא, לשנה הבאה בארעא דישראל" אחרי קום המדינה
 ז. על כמה מצות בוצעים ביו"ט ראשון של פסח בבוקר, בחול ובשבת? אמירת "זכר למעשה בראשית" ו"ויגדו בה" במוסף של שבת; האם זוקפים ב"שם" בעת שמשתחוים ב"ברוך שם כבוד מלכותו", בעבודת יום הכיפורים?
 ח. האם בן א"י יכול להוציא בן חו"ל בברכות של סדר ליל יו"ט שני

שער כו: ביאורים בנושאים שונים

- א. על רבי ורבי עקיבא שכיבדו עשירים
- ב. ביאור "אחוזה העיר"; ביאור הביטוי "בא ליטמא פותחין לך"
- ג. ביאור הביטוי "צדקת פזרונו"; מיהו "בעל התניא"?
האם מותר להסתפר בשלושה צומות?
ברכת הפאפאיה;
איזה עוון חמור יותר - נושא גויה או מחלל שבת?
בדיקת חמץ חצי שעה קודם הלילה
- ד. מי מכונה "רב תנא"?
- ה. ביאור הביטוי "בא סימן"
- ו. מקומות בתלמוד שבהם נזכר שרבי יוחנן היה בעל בשר
- ז. היכן כתוב ברש"י: "לא נסמך שלא בא לכלל זקנה"?
- ח. למה תרגמו השבעים "ארנבת - צעירת הרגלים"
ולא "צעירת הידים"?
- ט. היכן כתוב "עד לאחת"?
- י. מקור שלא לשתות מים מעומד;
מקור למנהג בבל שלא יקיף אדם את חבירו;
מדוע מומר לחלל שבת נחשב רק בפרהסיא?
רמז מהתורה לדחיית שעיר המשתלח;
החזרת הטלית ביו"ט מבית הכנסת
- יא. על מה מכים "מכת מרדות"?
- יב. פירוש המילה "עירנית" (בקיצור שלחן ערוך סימן עח סעיף יא)

הרב יצחק נסים זצ"ל - ביבליוגרפיה

פתח דבר

לאחר שיצאו שלושה כרכים של הספר "לדור ולדורות", שכללו נאומים, מאמרים ודברי הגות, קריאות ומנשרים, איגרות ותפילות ודברים אל תפוצות ישראל – שבהם השמיע הראשון לציון את עמדתו ואמר את דברו בכל השאלות החשובות העומדות על הפרק, הן בנושאים המעסיקים את העם היהודי בארץ ובתפוצות והן בנושאים הנוגעים לקהיליה הבינלאומית ולאנושות כולה – יוצא עתה לאור הכרך הרביעי בסדרה של תשובות ופסקי הלכה קצובים, קצרים וקולעים, שהשיב הראשון לציון למאות שואלי מקצווי תבל, רבנים וראשי קהילות, ראשי המדינה, אירגונים ו"עמך", שציפו למענהו ולהכרעתו.

את משפט הבכורה נתן הרב לתשובותיו המפורטות והמנומקות, שבהן ניתח את כל צדדיו של הנושא ומקורותיו ההלכתיים. תשובות אלה ריכזו הרב בשני חלקי שו"ת "יין הטוב", שאותם הוציא לאור בחייו (חלק ראשון בשנת תש"ז והחלק הראשון והשני יחדיו בשנת תשל"ט). את דרכו של הרב נסים בתשובותיו מתאר בנו, מר אחי פרופ' מאיר בניהו ז"ל: "שיטתו היתה בהירה בתכלית: הוא עיין במקורות למן ספרות חז"ל ועד אחרוני הפוסקים, נשא ונתן בדבריהם כשהוא יורד לעומקה של השאלה, מנתח את כל צדדיה ומסיק ממנה מסקנה אליבא דהלכתא. לא רק בקיאות גדולה משתקפת מתשובותיו, אלא גם הבנה מעמיקה בדברי המקורות. הוא ניחן בשכל ישר ואהבת הפלפול לא היתה ממידותיו. בנושאים שלא דיברו הפוסקים, הוא למד דבר מתוך דבר" ("מן ההר אל העם" – חייו ופועלו של הראש"ל הרב יצחק נסים ז"ל, תל אביב תשנ"ג, עמ' 274). את היגיעה העצומה שהשקיע הרב בניסוח תשובותיו, מתאר פרופ' בניהו (שם): "דומה שלא נמצא כמותו רב מורה הוראה שכתב ומחק וחזר

ג

הדברת ארבה בשבת

שאלה

הקיבוץ המאוחד, קבוצת הצופים, יום א' 10.2.1959,

קבוצת מעגן מיכאל

לכ' לשכת הרבנות הראשית, ירושלים

ר.ג.,

שמענו כי הוצאתם הוראות לחקלאים כיצד לנהוג בהדברת

ארבה בשבתות.

נודה לכם מאד אם תואילו להמציא לנו גליון כזה במידה והוא

נמצא בידכם או להפנות אותנו אל הכתובת המתאימה.

בכבוד רב,

יוסף כהן

תשובה

ב"ה.

מועצת הרבנות הראשית לישראל נתכנסה לישיבה מיוחדת

ביום חמישי כ"ט ניסן תשי"ט לפנה"צ לדון בשאלת הדברת

כד

האם בן א"י יכול לעשות מלאכה בצינעה ביו"ט שני של
גלויות

נחלת אבות ל

למעלת כבוד הגבירה הרמה הרבנית המפורסמת
רבת פעלים ורמת המעלה וכו' מנב"ת פרחת סלמאן דוד ששון,
תזכה לאורך ימים ושנות חיים טובים ובריאים אכ"ר.

אחרי עתרת החיים והטוב. כידוע נתכבדנו באיגרתכם היקרה
והודינו לבורא עולם על התמידות בבריאותכם, יה"ר שתהיו
כולכם בבריאות טובה ועושר רב אכ"ר.

מצורף בזה תשובה לשאלתכם בענין יום טוב שני.

הנה רבים מהפוסקים כתבו שבן ארץ ישראל שנמצא בחו"ל
יכול לעשות דברים שאפשר לעשותם בצינעה, אולם דעת מרן
לא כן. ואפילו שבשאר חומרות ומנהגים יכול לעשותם בצינעה,
אבל יו"ט שני היות ונהגו בו כל ישראל הנמצאים בחו"ל, לכן
שונה הוא משאר מנהגים וחומרות, ולכן דעת מרן ז"ל שלא יכול
לעשות דבר בסתר כבגלוי, למשל לא יוכל לכתוב בגלוי, וכדומה
אפילו בחדרי חדרים לא יכול לכתוב. ויש חלק מהפוסקים שאצלם
לא רק ביו"ט שני, אלא גם בעתים אחרים, כגון ערב פסח, אחד
שבא ממקום שנהגו לעשות מלאכה למקום שלא נהגו, לא יוכל
לעשות מלאכה אפי' בחדרי חדרים, מפני שרוב המלאכות אינן
יכולות להעשות בצינעה, כגון הנגרות ועבודות ברזל ועוד. ולכן
גזור על כל סוג מלאכה שאסור לו לעשותם בצנעה, ואפילו שאינן

מתפרסמות כגון הכתיבה והתפירה וכו', שאינן משמיעות קול,
דלא פלוג רבנן. ואבקש שתעיינו בפרי חדש בס"י תצ"ו שם מובאים
בבירור כל הדעות, וכמוהו הסכימו האחרונים.⁶⁶

לא ידוע לי מי שלח לכבודכם את הספר "אהל תורה", בטוחני
שהוא אחד מהאשכנזים, ואתם שלום וכו' וכל אשר לכם שלום.
יצחק נסים רחמים ס"ט

⁶⁶. ראה בתשובת הרב לעיל ס"י כג, ובהערותי שם. ובספר ברכי יוסף להחיד"א ס"י תצ"ו
ס"ק ג, ובספרו טוב עין ס"י יד.

הרב פרנק 5 שכ' בית וגן
ירושלים

מכתב נוסף

ב"ה ירושלים ז' ניסן תש"ל

למעכ"ת הדר"ג הגאון רבי יצחק נסים שליט"א
הראשון לציון והרב הראשי לישראל
ירושלים ת"ו

שלום רב וברכה !

לפני מספר ימים פניתי אל כת"ר בשאלה, ולצערי נפלה טעות
בסגנון השאלה והשאלה באה כך :

אי בן הארץ יכול להוציא בן חוץ לארץ ידי חובה בברכה, כגון
בליל יו"ט שני בסדר פסח, דבן הארץ אינו מחוייב ואי שייך כאן
ערבות וכו'.

ושמעתי מת"ח מירושלים שכת"ר דן סביב השאלה באחד
מספריו. ואינו זוכר היכן. חפשתי ולא מצאתי ובקשתי את מענה
כת"ר בנדון.

יודעני שכת"ר מלא טרדות כרמון ובפרט ערב החג. אולם תורה
היא וללמוד אני צריך.

ואסיים בברכת חג כשר
ושמח ובניסן נגאל.

ישראל נאה
רח' הרב פרנק 5
ירושלים

תשובה

ב"ה. ירושלים,
י"ג בניסן התש"ל

לכבוד

הרב הנכבד כש"ת ר' ישראל נאה יצ"ו
ירושלים.

שלום וישע רב,

קבלתי מכתבו מיום ז' בחודש זה ומחמת טרדתי לא יכולתי
לצערי לעיין כעת בחקירתו. מסביב לה דנתי בס' יין הטוב, עיין
בו בס' כ"ד כ"ה כ"ו כ"ז, ובמקום אחר, ואינו זוכר כעת. לכאורה

יב | האם יש שינויים במנהגי בין המצרים ותשעה באב אחר שחרור ירושלים העתיקה

יב

האם יש שינויים במנהגי בין המצרים ותשעה באב אחר
שחרור ירושלים העתיקה

שאלה

יום כ"ה סיון המוכתר בכתר תורה תשכ"ז

לכבוד

ראשון לציון הנערץ

הרהגה"ג [הרב הגאון הגדול] כקש"ת כמהר"ר יצחק נסים נ"י
ירושלים

ר.מ.ג.,

נאלצתי לכתוב למעכ"ת נ"י שאלות העומדות על הפרק
בתקופתנו זו שתו"ל ה' אנה לידינו ועזר לנו לכבוד ירושלים
העתיקה וכמה מקומות קדושים שבה שהם חלק ניכר מבית
קודשינו ותפארתינו, כדלהלן.

1. האם יש שנוי של דילוג בקריאת תיקון חצות שנוהגין
לקרותו מבין המצרים עד תשעה באב?

2. האם ממשיכים לנהוג אבילות בימים הללו כגון בעניני
תספורת ואכילת בשר בשבוע שיחול בו ת"ב וברכת שהחיינו
וכדומה?

ספר
הלכות ראו

הלכות פסוקות

מחיבורי הגאונים • מקור ארמי ותרנומו

הלכות ראו

◊

הלכות פסוקות

ספר הלכות ראו

והוא תרגום עברי קדום לספר
הלכות פסוקות
מחיבורי הגאונים

התרגום העברי כנגד המקור הארמי
עם מבוא על טיב הספר ודרכי התרגום הנהוגות בו

מאת
יוחנן ברויאר

ירושלים תשפ"א

ספרי מכון "אהבת שלום" ירושלים
YAD SAMUEL FRANCO • פרנקו • יד שמואל
מס' ספר 649 BOOK NO.

פרסומי 'יד הרב נסים'
בתחום חקר התלמוד וההלכה

© כל הזכויות שמורות להוצאת 'אהבת שלום' ומרכז מורשת הרב נסים'.

אהבת שלום

רחוב ר' לוי יצחק מברדיצ'ב 12

ת"ד 5515 ירושלים 91054

טל': 02-5370970

פקס: 02-5370088

office@ahavatshalom.org.il

יד הרב נסים

רחוב ז'בוטינסקי 44 ירושלים

טל': 02-5633789

info@yadharavnissim.co.il

אין להעתיק ספר זה או קטעים ממנו לצורך מסחרי בשום צורה ובשום אמצעי אלקטרוני, מגנטי או מכני (לרבות צילום, מיועור והקלטה) ללא אישור בכתב מהמוציא לאור.

מחקר זה (מס' 104/16) נתמך על-ידי הקרן הלאומית למדע

עימוד: עקיבה אטוור, רננה - עימוד ועיצוב ספרים

מסת"ב: 9-1-978-965-92731-1 ISBN

נרפס בסיוע משרד התרבות

דברים אחדים

כבר נודע בשערים המצויינים בהלכה, שבחו ומעלתו וייחוסו של האי ספרא קדמאה, ספר הלכות ראו הוא הלכות פסוקות, המיוחס לרב יהודאי גאון ז"ל. זכות ראשונים שמורה לחיבור זה, בהיותו ראש וראשון לספרי ההלכות שנכתבו אחר חתימת התלמוד, והוא בנוי לתלפיות מקטעים שנעתקו או קוצרו מסוגיות התלמוד ומסקנותיהן, ותוכו רצוף פסקי הלכות בתוספת נימוקים והכרעות, ובכללם אוסף פסקים שנמסרו והתקבלו מרבנן סבוראי וגאוני קדמאי.

והנה לרוב חשיבותו של חיבור קדום זה, שהוא מחיבורי היסוד הראשונים שהגיעו לידינו, שימש מקור נאמן לבעל "הלכות גדולות" שהתבסס עליו בחיבורו הנודע, כמו כן אנו מוצאים את זכרו ופסקיו בפי רבותינו הגאונים והראשונים הבאים אחריו, כשהם סומכים על פסיקתו ועל הכרעותיו, ועל נוסח התלמוד המוקדם והדווקני שנשתמר בו. באופן שספר זה שנתחבר ע"י אחד מראשוני וגדולי הגאונים, מהווה חוליה נכבדה בשרשרת הזהב של מסירת התורה שבעל פה מדור דור.

ולפי שחיבור ספר זה נעשה על אדמת בבל, נכתב החיבור במקורו בלשון המדינה - לשון ארמית, הן המובאות המועתקות מן התלמוד כלשונן, הן המובאות שבמקורן בתלמוד נכתבו בלשון הקדש ובספר זה מתורגמים הם לארמית, והן ההוספות הנלוות לדברי התלמוד ופסקי ההלכה של רבנן סבוראי והגאונים, כולן נכתבו בלשון ארמית. אכן בתקופה קדומה, תורגם הספר ונעתק גם ללשון הקדש, להשביע רצון הלומדים המורגלים יותר בלשון המקרא. באופן שהחיבור הנוכחי נשתמר בכתבי יד, הן בלשונו המקורית הכתובה ארמית - ונקרא בשם "הלכות פסוקות", הן בתרגומו ללשון הקודש - ונקרא בשם "הלכות ראו".

והנה הגם שכאמור החיבור המקורי הוא הנכתב בלשון ארמית, מכל מקום גלגלה ההשגחה שראשית הופעתו של החיבור בדפוס, ע"י רא"ל שלוסברג בצרפת בשנת תרמ"ו, היתה המהדורה המתורגמת ללשון הקודש, ורק כעבור ס"ה שנים, בשנת תשי"א, נדפס החיבור המקורי הנקרא הלכות פסוקות הכתוב ארמית. וזכור לטוב הרה"ג ר' סלימאן דוד ששון זצ"ל - שכד הוינא טליא זכיתי להתקרב אליו ולשהות במחיצתו ולהתבסס מתורתו ומדרכיו הנעימים המדוקדקים אליבא דהלכתא, ומדותיו התרומיות לתורה ולתעודה - שהיה הוא המתעסק בקדשים להעלות ספר זה על מזבח הדפוס מתוך כתב יד שהיה בספרייתו, ומעלתו וחשיבותו בהיותו החיבור המקורי כפי שנכתב בעת התחברו בבבל. והנה בהיות שכתב היד של מהדורה זו לקה בחסר, הן בראשו הן בסופו, זכתה ישיבתנו הק' "חברת אהבת שלום" תככ"ץ, בשנת תשנ"ט, להיות אכסניה של תורה ולחדש אורו של ספר קדוש זה בשלימות יתירה, עם "תשלום הלכות פסוקות" מתוך עשרות קטעים של החיבור ששרדו בגניזת קאהיר, שהשלימו את רוב החלקים שהיו חסרים עד כה, ובתוספת תיקוני טעויות והגהה מחודשת, ובכך זכינו לתורה מפוארה בכלי מפואר, ורבים וטובים נאותו לאורו.

ועל של עתה באתי, לדבר בשבח ותועלת מהדורה חדשה זו שלפנינו, היוצאת לאור עולם על ידי ישיבתנו תככ"ץ, בשיתוף עם מכון "יד הרב נסים", פרי עשתונות רוחו וכשרון ידו של איש האשכולות, הרב יוחנן ברויאר שליט"א, אשר נתן דעתו על כך שיש בספר "הלכות ראו" הכתוב

פתח דבר

לאחר תקופת האמוראים חזרה ועלתה קרנה של לשון הקודש, בעיקר בארץ ישראל. יצירות חדשות נכתבו בה ויצירות ארמיות ניתרגמו אליה. במסגרת זו תורגם לעברית הספר "הלכות פסוקות". תרגום זה קרוי "הלכות ראו" והוא מוצע בזאת לפני הקוראים.

ספר "הלכות פסוקות" נתחבר בתקופת הגאונים. ספר זה הוא ספר ההלכה הראשון שנתחבר לאחר תקופת התלמוד והוא השפיע רבות על ספרות ההלכה שלאחריו. תרגומו "הלכות ראו" הוא אפוא ספר ההלכה הראשון שנתחבר בעברית לאחר תקופת התנאים. מקורו כנראה בארץ ישראל, שרק בה הכתיבה בעברית הייתה מנהג של קבע. תרגום זה נדפס בשנת תרמ"ו בידי אריה ליב שלוסברג על פי כתב־יד יחיד הנמצא בספריית הבודליאנה שבאוקספורד. החוקרים נזקקו לספר זה לא מעט כדי לגלות את נוסח הלכות פסוקות שעמד לפני המתרגמים, כדי לעקוב אחר הבנתם וגם כדי לבחון את שיטת התרגום.

כיוון שהספר אצל מן השוק לפני שנים רבות, ועקב הליקויים הרבים שיש בהוצאה הקיימת, החלטתי להוציאו לאור מחדש בשיפורים אחדים. בכתב־היד המקורי רבו שגיאות ההעתקה עד שלעתים קשה להבין את כוונת המתרגם. בהוצאת שלוסברג נדפס כתב־היד כפי שהוא, ללא הערות וללא הצעות תיקון, ועל השגיאות שבכתב־היד עוד נוספו טעויות הדפסה מרובות. לפיכך קראתי את כתב־היד במקורו והתקנתי את הטקסט מחדש, ובכל מקום מוקשה השתדלתי להעיר ולהציע תיקון או הסבר לנוסח שלפנינו. גם פיסוק מלא נוסף לתרגום ואף בו יש משום פירוש. עוד נכללו כאן קטעי גניזה שנתגלו לאחר פרסום הספר, חלקם חופפים לכתב־היד וחלקם נוספים עליו. קטעים שאינם בכתב־היד אך לפי קטעי הגניזה היו כלולים בחיבור נדפסו כאן כדי להשלים את החיבור ככל האפשר. קטעי הגניזה משמשים גם להצעת תיקון במקומות הנראים שגויים, והם מודפסים כולם בגופן מיוחד.

מעבר לכך, החידוש העיקרי בהוצאה שלפנינו הוא זה: בהוצאה הקיימת התרגום העברי נדפס לעצמו, והרצה להשוותו למקור הארמי צריך לאתר את המקבילה בכוחות עצמו. משימה זו אינה קלה, לפי שסדר הספרים אינו זהה, וגם התרגום שבידנו אינו חופף לגמרי למקור שבידנו: יש קטעים בהלכות פסוקות שאינם מופיעים בהלכות ראו וגם להפך. בהוצאה כאן נדפס ספר הלכות ראו בשלמותו כסדרו בכתב־היד וכנגדו הועמדו כל הקטעים המופיעים בהלכות פסוקות שבידנו. כך ניתן להשוות בין המקור לתרגום בקלות ובאופן שיטתי.

במקביל לפרסום הספר כאן כתבתי גם תיאור מקיף של דרכי התרגום הנהוגות בספר זה. דרכי התרגום מתוארות בקצרה במבוא לספר כאן, והן מתוארות בפירוט במילון שלם ובו כל המילים הארמיות ודרכי תרגומן לעברית. מילון זה הופיע לאחרונה בהוצאת האקדמיה ללשון העברית בשם "מארמית לעברית: שיטת התרגום בהלכות ראו".

מונחים וקיצורים ביבליוגרפיים

כללי

1. נוסח המובאות הוא לפי נוסח "מאגרים": המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית, או לפי כתב היד שנזכר בפירושו.
2. שיטת סימון מקורות מחוץ לה"ר: אם אין סימן, המובאה מצוטטת לפי נוסח "מאגרים". כשיש סימן של עד נוסח אחר המובאה מצוטטת ממנו במדויק. כשיש סימן של כמה עדי נוסח, המובאה זהה בכל עדי הנוסח. אם יש מילה מודגשת, נוסח כל המובאה ניתן לפי עד הנוסח הראשון ושאר העדים זהים במילה המודגשת. הסימן / פירושו "ברומה": הנוסח בשאר העדים דומה בהיבט הנידון אך לא בהכרח זהה.

כתב היד של הלכות ראו

Oxford, Bodleian Library, 78o = א

קטעי גניזה של ה"ר (המספרים שאחריהם מציינים אילו קטעים בטקסט כלולים בהם)

⁵Oxford, Bodleian Library, c.27 (2835), 54-55: 146-187 = ב

⁶Oxford, Bodleian Library, c.27 (2835), 4: 1514-1531 = ג

⁷Cambridge, University Library, T-S Collection, F 10, 1: 1880-1893 = ד

⁸Cambridge, University Library, T-S Collection, F 10, 77: 794-914 = ה

⁹Cambridge, University Library, T-S Collection, F 10, 78: 293-304 = ו

Cambridge, University Library, T-S Collection, NS, 329, 281: 1629-1639 = ז

Cambridge, University Library, T-S Collection, AS, 95, 312: 1642-1650 = ח

¹⁰Cambridge, University Library, T-S Collection, F 10, 44: 1004-1028 = ט

¹¹St. Petersburg, Russian National Library, Antonin B, 902: 1719-1735 = י

¹²Cambridge, University Library, T-S Collection, AS, 81, 134: 1051-1064 = יא

5 מורל, עמ' 463-468.

6 מורל, עמ' 484-486.

7 מורל, עמ' 489-491.

8 מורל, עמ' 471-474.

9 מורל, עמ' 469-470.

10 מורל, עמ' 475-478.

11 מורל, עמ' 487-488.

12 עדיאל ברויאר הביא לתשומת לבי את הקטע הזה.

מבוא

ספר הלכות פסוקות נתחבר בתקופת הגאונים והוא החיבור ההלכתי הראשון שנתחבר לאחר תקופת התלמוד.¹ הוא נתחבר כנראה במפנה השנים ד'תת"ס-תתק"ס (המאה השמינית למניינם), והחומר המובא בו בכלי כולו.² הספר בנוי מקטעי תלמוד מועתקים או מקוצרים בתוספת סיכומים והערות. חלקים גדולים כתובים בארמית: קטעים המועתקים מן הארמית שבתלמוד, קטעים המתורגמים מן העברית שבתלמוד ואף הערות הנוספות בארמית. הספר היה נפוץ בתקופת הגאונים. לאחר חיבור ספר הלכות גדולות, שהיה מקיף וכולל יותר, ירדה תפוצתו עד שנעלם, ושנים רבות היה ידוע רק מציטוטי בספרות הגאונים והראשונים.³

אביא כאן ארבע דוגמות לציטוטי אצל הראשונים שעדיין הכירוהו:⁴

רי"ף שבת ס ע"א-ע"ב: "אמר רב יהודה אמר שמואל סוחט אדם אשכול של ענבים לתוך הקדרה אבל לא לתוך הקערה... איכא מאן דאמר היא מימרא לענין יום טוב איתמר ולא בשבת... ולפיכך לא מיתוקם האי מימרא דשמואל אלא ביום טוב וכן מצינו בעל הלכות פסוקות שכתבה ביום טוב ולא כתבה בשבת".⁵

תוספות יבמות לט ע"א ד"ה אע"ג: "ובהלכות פסוקות דרב יהודאי גאון פסיק כאביי דרב פפא בתראה קאי כוותיה".⁶

מלחמת ה' לרמב"ן פסחים פרק א (דף ג ע"א ברפי הרי"ף): "וההיא דבפרק כל שעה, כך מצינו בנוסחאות ישנות ושל בעלי הלכות פסוקות לא צריכא לשש שעות דרבנן, וכן הגרסא הזו לדברי רש"י פי' שש שעות היינו שעה ששית".⁷

1 ר"ש אברמסון, "הלכות פסוקות", אנצ"י עברית יד (תש"ך), עמ' 532-534; ר"י ברודי, צוהר לספרות הגאונים, תל-אביב 1998, עמ' 113.

2 זהותו של מחבר ההלכות אינה ידועה. יש הסוברים שהוא נתחבר בידי רב יהודאי גאון, ויש שראו בו יצירה שנתחברה בידי תלמידיו רב יהודאי גאון ובפיקוחו. אך יש השוללים קשר ודאי לרב יהודאי, ויש אף מי שהרחיק לכת והוציא את מקום החיבור מבבל, ראה ר"ש אברמסון שם; ר"י ברודי, עולמם של גאוני בבל, ירושלים תשע"ו, עמ' 219-222; ר"נ דנציג, מבוא לספר הלכות פסוקות, ירושלים תשנ"ג, עמ' 31, 109-110, 122-123; ר"ס ששון, הלכות פסוקות, ירושלים תשי"א, עמ' 9-10 (מהדור' אהבת שלום שם תשנ"ט עמ' 13-14). בין כך ובין כך, לדברי הכול החומר הכלול בו בבלי.

3 ואף הקראים שהביאוהו לצורכי פולמוס; ראה ר"ש אברמסון, שם; ר"י ברודי, עולמם של גאוני בבל, עמ' 218.

4 לסקירה ארוכה ומקפת ראה ר"נ דנציג, מבוא לספר הלכות פסוקות, פרק י (עמ' 327-389).

5 בהוצאה כאן קטע 96.

6 בהוצאה כאן קטע 1452.

7 בהוצאה כאן קטע 174.

ואין מחשיבין על התחום לשכור פועלים ולהביא פירות, אבל מחשיבין על השמור ולהביא פירות בידו.

ואין מחשיבין על התחום להביא תבן וקש, אבל מחשיבין על התחום להביא בהמה. היתה עומדת חוץ לתחום קורא לה והיא באה. כלל אמ' אבא שאול, כל שאני זכאי באמירתו [רשאי אני להחשיב עליי, וכל שאני זכאי באמירתו] איני רשאי בשמירתו [להחשיב עליי].

אמ' רב פפא, מותר לו לאדם לומר לחבירו שמור לי פירות שבתחומך ואני אשמר לך פירות שבתחומי, שהרי שנינו, כל שאני [שאני] זכאי [באמירתו] רשאי אני להחשיב, וכיון שמחשיב אף שימור עושה.

אבל מחשיבין על השמור ומביא פירות בידו. ואע"פ שלא הבדיל, והלא אמ' ר' אלעזר בן אנטיגנס בשם ר' אלעזר בר' ינאי אסור לו לעשות חפציו קודם שיבדיל. ואם תאמר שהבדיל בתפילה, אמ' רב יהודה אמ' שמואל המבדיל בתפילה צריך שיבדיל על הכוס. ואם תאמר שהבדיל על הכוס, כוס בשדה מנא ליה. פירש רב נתן בר אימי לפני רבא, בין הגיתית שנו, שמצוי⁴⁵ שמבדיל מאלתר.

עושין כל צורכי המת. סכין ומדיחין אותו ובלבד שלא יזוז בו אבר. שומטין את הכר מתחתיו ומטילין אותו על החול בשביל שימתין. קושרין את הלחי, לא שיעלה אלא שלא יוסיף. ומביאין כלי מיקר | וכלי מתכות ומניחין לו על כריסו בשביל שלא תפוח. ופוקקין את נקביו כדי שלא תכנס בהן הרוח.

אבל אין מאמצין את עיניו שלמת בשבת ואפי' מת ערב שבת. ולא בשבת בלבד אמרו אלא אפי' עם יציאת נפש, והמאמץ עם יציאת נפש הרי זה שופך דמים. משל לנר שהייתה כובה והולכת, אדם מניח אצבעו עליה מיד כבתה.

תנייא, ר' שמעון בן אלעזר אומ', הרוצה

ואין³⁸ מחשיבין על התחום לשכור פועלים ולהביא פירות, אבל מחשיבין על השמור ומביא פירות בידו.

ואין³⁹ מ>ח>ש>י>כין על התחום | >להביא תבן> וקש, אבל⁴⁰ מחשיבין על התחום להביא תבן >בהמה>. היתה עומדת >חוץ לתחום> קורא לה והיא באה. כלל⁴¹ אמר אבא שאול, כל שאני זכאי באמירתו >רשאי אני להחשיב עליי, וכל שאני זכאי באמירתו איני רשאי בשמירתו להחשיב עליי.

אמ'⁴² רב פפא, מותר לו לאדם לומר לחבירו שמיר לי פירות שבצד תחומך ואני אשמיר לך פירות שבצד תחומי, דקא תאני, כל שאני זכאי באמירתו רשאי אני להחשיב עליי, ומידאחשוכי מחשיב שימור נמי עבד.

אבל מחשיבין על השמור ומביא פירות בידו. ואפ'⁴³ על גב דלא אבדיל, והא אמר רבי אלעזר בן אנטיגנס משום רבי אלעזר בר רבי ינאי אסור לאדם לעשות חפציו קודם שיבדיל. וכי תימא דאבדיל בתפילה, והא אמ' רב יהודה אמ' שמואל המבדיל בתפילה צריך שיבדיל על הכוס. תרגמה רבי נתן בר אימי קמיה דרבא, בין הגיתות שנו, דשכיח ליה חמרא דמבדיל מאלתר.

עושין⁴⁴ כל צורכי המת. סכין ומדיחין אותו ובלבד שלא יזיזו בו אבר. שומטין את הכר מתחתיו ומטילין אותו על החול בשביל שימתין. קושרין את הלחי, ולא שיעלה אלא שלא יוסיף. ומביאין⁴⁵ כלי מיקר וכלי מתכות ומניחין לו על כריסו בשביל שלא תפוח. ופוקקין את נקביו כדי שלא יתכנס בהן הרוח.

אבל⁴⁶ אין מאמצין את עיניו שלמת בשבת ואפילו מת מערב השבת. ולא בשבת בלבד אמרו אלא אפילו עם יציאת נפש, והמאמץ עם יציאת נפש הרי זה שופך דמים. משל⁴⁷ לנר שהייתה כבה והולכת, אדם מניח אצבעו עליה מיד כבתה.

והרוצה שיתאמצו עיניו שלמיתו נופח לו יין

38 משנה שבת כג, ג. 39 שבת קנ ע"ב. 40 שבת קנא ע"א. 41 משנה שבת כג, ג. 42 עיין שבת קנא ע"א. 43 שבת קנ ע"ב. 44 חסר בה"פ אבל כך בתלמוד: "וכי תימא דאבדיל על הכוס, כוס בשדה מי איכא" (שבת שם). 45 כנראה צ"ל "שמצוי לו יין". 46 משנה שבת כג, ה. 47 שבת קנא ע"ב. 48 עיין משנה שבת כג, ה. 49 שבת קנא ע"ב.

שכר והשוכר. שומר חנם נשבע על הכל והשואל משלם את הכל נושא שכר והשוכר נשבעין על השכר ועל השכירה ועל המיתה ומשלמין את האבירה ואת הגנב.

שומר חנם, שכת' כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמ' וג'. [שומר שכר, דכת' כי יתן איש אל רעהו חמור וג']. שואל, דכת' וכי ישאל איש מעם רעהו וג'. ותנו רבנן, פרשה ראשונה נאמרה בשומ' חנם והשניה בשומ' שכר ושלישית בשואל.

הנח שלישיית בשואל שכתחלה כת' וכי ישאל איש מע' רעהו, אלא ראשון' בשומ' חנם ושנייה בשומ' שכר, נומר אפכא. מסתבר שנייה בשומר שכר שהרי חייב בו גניבה ואבירה. על דרכה, ראשון' בשומ' שכר שכן משלם תשלומי כפל בטוען טענת (ג)נב. אפי' כן קרן כל [בלא] שבועה עודף מיכפל בשבועה. תדע שהרי שואל כל הנייה שלו ואפי' שכן אינו משלם אלא קרן.

ושומר חנם דמשלם תשלומי כפל בטוען טענת גנב מניין, דתנו רבנן, היכן פקדוני אמ' לו אבד, משביעך אני ואמ' אמן, העדים מעידין אותו שאכלו, משלם את הקרן. ואם הודה מעצמו משלם קרן וחומש ואשם.

[מת', היכן פקדוני ואמר לו ניגנב, משביעך אני ואמר אמן, והעדים מעידים אותו שגנבו, משלם תשלומי כפל. אם הודה מעצמו משלם קרן וחומש ואשם.]

לממרא מאי, דטוען טענת גנב שמשלם תשלומי כפל, טוען טענת אבד לא משלם תשלומי כפל, ואף טוען טענת גנב בשבועה אין שלא בשבועה לאו, מניין, דתנו רבנן, אם ימצא הגנב, בגנב עצמו הכת' מדבר. או אינו אלא בטוען טענת גנב, [כשהוא אומר אם לא ימצא הגנב האוי בטוען טענת גנב] הכת' | [מדבר].

ומאי משמע שזה ואם לא ימצא הגנב בטוען

ונושא | שכר והשוכר. שומר חנם נשבע על הכל והשואל משלם את הכל נושא שכר והשוכר נשבעין על השכר ועל השכירה ועל המיתה ומשלמין את האבירה ואת הגניבה.

שומר חנם, דכת' כי יתן איש אל רעהו כסף וג' (שמות כב, ו). [שומר שכר, דכת' כי יתן איש אל רעהו חמור וג'] (שמות כב, ט). שואל, דכת' כי ישאל איש מעם רעהו ונשכר וג' (שם כב, יג). ותנו רבנן, ⁷⁵⁵ פרשה ראשונה נאמרה בשומר חנם, שנייה בשומר שכר, שלישיית בשואל.

בשלאמא שלישיית בשואל בהדיא כת' ביה כי ישאל איש מעים רעהו (שמות כב, יג), אילא ראשונה בשומר חנם ושנייה בשומר שכר, אימא אפכה. מיסתברא שנייה בשומר שכר שהרי חייב בו גניבה ואבירה. אדרבא, ראשונה בשומר שכר שכן משלם תשלומי כפל בטוען טענת גנב. אפילו הכי קרנא בלא שבועה עדיף מכפיל בשבועה. תידע דהא שואל כל הנאה שלו ואפילו האכי לא משלם אילא קרנא.

ושומר חנם דמשלם תשלומי כפל בטוען טענת גנב מנא לן, דתנו רבנן, מת' ⁷⁵⁶ היכן פקדוני ואמר לו אבד, משביעך ני ואמר אמן, והעדים מעידין אותו שאכלו, משלם את הקרן. ואם הודה מעצמו משלם קרן וחומש ואשם.

מת' ⁷⁵⁷ היכן פקדוני ואמר לו ניגנב, משביעך אני ואמר אמן, והעדים מעידים אותו שגנבו, משלם תשלומי כפל. אם הודה מעצמו משלם קרן וחומש ואשם.

למימרא מאי, דטועין ⁷⁵⁸ טענת גנב דמשלם תשלומי כפל, טועין טענת אביר לא משלם תשלומי כפל, וטועין טענת גנב נמי בשבועה אין שלא בשבועה לא, מנא הני מלי, דתנו רבנן, אם ימצא הגנב (שמות כב, ו), בגנב עצמו הכתוב מדבר. אתה אומר בגנב עצמו או אינו אילא בטועין טענת גנב, כשהוא אומר אם לא ימצא הגנב (שם כב, ז) האוי בטועין טענת גנב הכתוב מדבר.

ומאי משמע דהאיי אם לא ימצא הגנב (שמות

⁷⁵⁵ בבא מציעא צד ע"ב. ⁷⁵⁶ משנה בבא קמא ט, ז. ⁷⁵⁷ משנה בבא קמא ט, ח. ⁷⁵⁸ בבא קמא טג ע"ב.